

Mele' İfadesinin Anlam Yelpazesi ve Kur'an Kıssalarındaki Yansımaları

The Meaning Range of Mele' Expression and Its Reflections in the Qur'anic Stories

Mehmet Yaşar¹

Sorumlu yazar/Corresponding author:
Mehmet Yaşar (Arş. Gör. Dr.),
Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, İlahiyat
Fakültesi, Tefsir Anabilim Dalı, Çanakkale, Türkiye
E-posta: mehmetyasar1985@hotmail.com
ORCID: 0000-0003-3520-5973

Başvuru/Submitted: 16.06.2021
Revizyon Talebi/Revision Requested:
06.07.2021
Son Revizyon/Last Revision Received:
15.07.2021
Kabul/Accepted: 27.08.2021

Atıf/Citation: Yaşar, Mehmet. Mele' İfadesinin Anlam Yelpazesi ve Kur'an Kıssalarındaki Yansımaları. *İslam Tetkikleri Dergisi-Journal of Islamic Review* 11/2, (Eylül 2021): 675-698. <https://doi.org/10.26650/iuitd.2021.953139>

ÖZ

Kur'an kıssaları, birçok mesaj barındırmaktadır. Bu sebeple de çok çeşitli yönlerden irdelenmesi gerekmektedir. Özellikle Kur'an'ın, aktardığı kıssalarda ön plana çıkardığı ifadelerin ve hakikatlerin incelenip anlaşılması, Kur'an'ın arzuladığı mefhumu ulaşmak noktasında ayrı bir ehemmiyete sahiptir. Kur'an'ın kıssalarda yoğunlukla zikrettiği ve neredeyse her kıssada altını çizdiği ifadelerden biri mele' ifadesidir. Mele' Arap dilinde birçok anlama gelmektedir. Kur'an'da da bu ifade çeşitli anlamlarda zikredilmiş ve el-meleü'l-a'lâ tamlaması şeklinde de kullanılmıştır. Bu açıdan bakıldığında Kur'an kıssalarının mesajlarının iyi anlaşılması için Kur'an'ın bu ifadeye hangi anlamlar yüklediğinin tespiti son derece önemlidir. Bu çalışma, mele' ifadesinin gerek Arap dilinde gerekse Kur'an'da hangi anlamlarda kullanıldığını konu edinmektedir. Bu bağlamda mele' ve el-meleü'l-a'lâ ifadeleriyle ilgili müfessirlerin ve Arap dilcilerin görüşleri, ilgili âyetlerin bağlamı ve Kur'an'ın bu ifadeyi zikrettiği yerlerde kıssaların merkezinde değerlendirip değerlendirmedeği bu çalışmanın konusunu oluşturmaktadır. Bunun yanı sıra bu çalışma, mele' topluluğunun peygamberlerin davetine, muhataplara ve Mekki döneme ne gibi yansımaları olduğuna da dikkat çekmeyi hedeflemektedir.

Anahtar Kelimeler: Tefsir, Kur'an Kıssaları, Mekki Dönem, Mele', el-meleü'l-a'lâ

ABSTRACT

The stories within the Qur'an contain many messages. Consequently, it is important to examine the text from various perspectives. In particular, examining and understanding the expressions and truths that the Qur'an espouses is essential understanding its essence. One of the expressions that the Qur'an frequently mentions in the stories is "mele." Mele has several meanings in the Arabic language. In the Qur'an, this expression is mentioned through various meanings and has been used as the phrase mele' i'l-a'lâ. Therefore, it is extremely important to determine the meanings the Qur'an attributes to this expression to facilitate greater understanding of the messages within the Qur'anic stories. This study analyzes the meanings

of the word "mele" used both in the Arabic language and in the Qur'an. In this context, the views of commentators and Arabic linguists on the expressions *mele'* and *mele'i'l-a'lâ*, the context of the relevant verses, and whether the Qur'an considers this expression at the center of its stories, constitutes the subject of this study. In addition, this study aims to highlight the influence the angel community had on the invitation of the prophets, the addressees, and the Meccan period.

Keywords: Tafsir, Mele', Mele'i'l-a'lâ, Qur'anic Stories, Meccan Period

EXTENDED ABSTRACT

Stories have an important place in understanding the Qur'an. For this reason, the examination of every person, expression, concept, and place mentioned in the stories in the Qur'an makes it easier to understand the message presented in the stories, it also contributes to the understanding of the Qur'an's view of historical events in a correct framework. When things such as persons, events and concepts mentioned in the Qur'an are not understood, it is not possible to fully understand what the Qur'an's stories mean.

As a matter of fact, from the past to the present, many types of research have been made in the context of the messages in the Qur'anic accounts and the issues that the accounts focus on. Each research has contributed to making the messages and teachings of the stories clearer and understandable by approaching the stories of the Qur'an from alternative perspectives. In addition, the fact that the stories have a constantly up-to-date aspect has ensured the continuation of the studies. In this context, studies on the stories of the Qur'an continue to increase. While some of these studies convey the stories of the Qur'an as historical events, some of them investigate the purpose of the stories, and some of them deal with the meanings of certain elements in the story.

This study focuses on the expression *mele'*, which is one of the expressions that the stories emphasize, with the aim of embodying the aims and objectives of the stories. Determining for what purposes and purposes this expression is mentioned in the Qur'an and what meanings it has; It is important in terms of knowing what the equivalent of this expression was both in the stories of the Qur'an and in the period of the Prophet Muhammad and what the reflections of this expression are today. From this point of view, where the word *mele'* is mentioned, the meaning to be attributed to this expression will not be limited to simply a lexical interpretation. The word does not have a single meaning and when the concept of *mele'* is examined correctly, the historical facts of the story, the approach of the Qur'an to its interlocutors, etc. it sheds light on many different issues.

Mele', in the Arabic language which means; help, dignitaries, consult, influence, fill, authorized persons, etc. is a significantly meaningful expression. In the Qur'an, this expression has been mentioned by various meanings and has been used as the phrase *mele'i'l-a'lâ*. When we look at the stories of the Qur'an, this expression is mostly regarding notables of a tribe, notables, authorized persons, people of consultation, etc. The Qur'an has mostly evaluated this expression in the center of the stories mentioned and attributed a negative meaning.

Considering the verses on the subject of this group; it is seen that they have qualities that oppose the idea of *tawhid*, stand against the truth, respond to the invitations of the ambassadors with arrogance, stubbornness, rudeness and violence, threaten believers, stand by authority and power and prevent the spread of the invitation with all their strength. The approach of this group is not given any value in the Qur'an, on the contrary, it is clearly stated that the persecution is not permanent. Because these arrogant people could not prevent the Islamic invitation despite their power and authority.

On the other hand, the frequent mention of this expression in the Qur'an reflects that the Qur'an evaluates this community in the context of the continuity of the struggle between *tawhid* and *shirk*. In other words, this group that the Qur'an mentions is not just people who lived and died in a period of history. On the contrary, all those who persecute, oppose Islam, become arrogant, bully, try to prevent the spread of *tawhid* with all their might, work to disrupt the *da'wah* with their power and authority, and use their powers against Islam are included in the community mentioned in the Qur'an.

On the other hand, it is seen that the Qur'an also uses this word in the sense of strong and reputable personalities consulted with them. The people consulted in the stories of the Prophet Joseph and the Prophet Suleiman and the queen of Sheba are examples of this meaning. However, the position and characteristics of the people consulted in all three cases differed.

In addition, when we look at the analysis of the expression *mele'i'l-a'lâ*, it is seen that many commentators have attributed the expression *mele'i'l-a'lâ* to angels, based on the narrations on the subject.

Giriş

Kur'an kıssaları, peygamberlerin mücadelelerine sahne olmuş önemli tarihî hadiselerdir. Kur'an'ın bu hadiseleri ele alış tarzı ve kıssalarda değindiği konular ciddi öneme sahiptir. Zira Kur'an kıssaları, geçmişe ayna tutmakta ve yaşanmış hadiseleri hikmet ve ibret penceresinden ele almaktadır. Bu kıssaların en büyük yansıması Mekkî dönemde olmuştur. Aynı şekilde bu etki, kalıcı bir şekilde devam eden bir içeriğe sahiptir. Nitekim, araştırmacılar tarafından Kur'an kıssaları birçok açıdan değerlendirmeye tabi tutulmuştur. Konunun geniş ve kapsamlı olması sebebiyle bu konuda yapılan çalışmaların çeşitliliği de kaçınılmaz olmuştur. Kıssaların üslûbu, tekrarları, hikmetleri, gerçeklikleri ve maksatları¹ gibi konular bu hususta yapılan çalışmalara örnektir. Özellikle kıssaların tekrarı konusu ayrı bir öneme sahiptir.²

Kur'an kıssalarının üzerinde durduğu ve Kur'an'da sıklıkla tekrarlanan kavramlardan biri de mele' ifadesidir. Bu ifade, birçok âyette çeşitli anlamlarda kendisine yer bulmuştur.³ Bu bağlamda bu ifadenin irdelenmesi ve anlamlarının ortaya çıkarılması kıssaların daha iyi anlaşılması açısından ve bu ifadenin anlamının belirginleşmesi noktasında büyük öneme sahiptir. Zira Kur'an'ın zikrettiği muhatapların tespiti tarihsel olayların daha anlaşılır olmasına yardımcı olacaktır.

Bu çalışmada mele' ifadesinin Arap dilindeki anlamının tahlili yapılacak ve ardından Kur'an'ın bu kelimeye yüklediği anlamlar üzerine yoğunlaşılacaktır. Ayrıca bu ifadenin el-meleü'l-a'lâ şeklindeki formunun hangi anlamlarda kullanıldığı hususuna yer verilecektir. Bu bağlamda Arap dilinde birçok anlama gelen mele' ifadesinin, Kur'an'daki kullanımlarının hangi açılardan benzerlik arz ettiği yahut farklılaştığı incelenecektir. Böylelikle birçok âyette zikredilen bu kelimenin, anlam yelpazesinin tespiti, kelimenin zikredildiği âyetlerin mefhumunu daha anlaşılır kılacaktır. Ayrıca bu kelimenin yorum farklılıklarından dolayı tefsir ihtilaflarına yansımalarının olup olmadığı meselesine de değinilecektir. Özellikle bu konu, son derece önemlidir. Zira bu ifade, peygamber mücadelelerini konu edinen âyetlerde zikredilmektedir. Bu bağlamda kelimenin geçtiği yerlerde, bu ifadeye yüklenilecek anlam lugavî tefsirle sınırlı kalmayacak, Kur'an-tarih ilişkisini, İslam'ın muhataplarına yaklaşımını vb. önemli yönleri de yansıtacaktır. Bunun yanı sıra Kur'an'ın bu ifadeyi, zikrettiği kıssaların merkezinde değerlendirip değerlendirmedeği, müspet yahut menfî bir anlam yükleyip yüklemeyeği konusuna da açıklık getirilmeye çalışılacaktır.

Çalışmanın bir diğer konusunu el-meleü'l-a'lâ tamlaması oluşturmaktadır. Kur'an açısından bu tamlamanın farklı manalarda kullanılmasının mümkün olup olmadığı, müfessirlerin, el-meleü'l-a'lâ ifadesinin anlamının tespitinde hangi yöntemlerden istifade ettiği, konuyla ilgili

1 Bu konuda bk. Mahmut Ay, *Kur'an Kıssalarını Sîret Bağlamında Okumak: Hz. Musa Kıssası Örneği* (İstanbul: Ensar Yayınları, 2019), 83-90.

2 Bu konuda bk. Mustafa Öztürk, *Kur'an Kıssalarının Mahiyeti* (İstanbul: Kuramer Yayınları, 2016), 185; Mennâ Kattân, *Mebahis fî Ulumi'l-Kur'an* (b.y.: Mektebetü'l-mârif, 2000), 318-319.

3 Ebû İshâk İbrâhîm b. es-Serî b. Sehl ez-Zeccâc, *Me'âni'l-Kur'ân ve i'râbüh*, thk. Abdülcelîl Abduh Şelebî (Beyrut: Âlemü'l-kütüb, 1988), 4/341; Ebû'l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed b. el-Mufaddal er-Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât fî garibi'l-Kur'ân*, thk. Safvân Adnân Davûdî (Şam: Dâru'l-Kalem, 1412/1991), 776.

hadis rivayetlerinin tefsir yorumlarına/ihtilaflarına nasıl yansdığı, bu ifadenin anlamının tespitinde lugavî tefsirin rolü ve sınırlarının ne olduğu, sahâbenin el-meleü'l-a'lâ tamlamasını nasıl tefsir ettikleri ve hangi referanslardan hareketle yorumlarının şekillendiği gibi konular ele alınacak diğer meselelerdendir.

Öte yandan tespit edebildiğimiz kadarıyla bu alana dair çok az çalışma yapılmıştır.⁴ Bu çalışma, mevcut çalışmalardan içerik ve kapsam açısından farklılık arz etmektedir. Zira bu çalışmada mele' ifadesinin anlam çeşitliliği irdelenmekle beraber Kur'an kıssalarındaki yansımalarına daha çok yoğunlaşılacaktır. Bu bağlamda ilgili âyetlerin gerek Hz. Peygamber (s.a.v) dönemine gerekse günümüze yansıyan mesajlarına yer verilecektir. Ayrıca yer yer tefsir kitapları temelinde mukayeseli okumalara gidilecek ve tefsirlerdeki yansımalarının boyutları ele alınacaktır.

1. Mele' ifadesinin Tahlili

Mele' sözlükte “topluluk, danışmak, doldurmak, yardım etmek, etkilemek anlamlarına gelen mel' kökünden türemiş bir isimdir.⁵ Arap dilinde bu ifade çoğunlukla “bir topluluğun ileri gelenleri, faziletliileri, seçkinleri, yetki sahibi güçlü kişileri” için kullanılmaktadır.⁶ Araplar kavmin ileri gelenleri için هُوَ لَاءِ مَلَأَ بَنِي فُلَانٍ “Onlar benî fulân seçkinleridir” derdi.⁷ Bu bağlamda Bakara 246. âyetindeki إِسْرَائِيلَ مِنَ بَنِي إِسْرَائِيلَ mele' ifadesi “İsrâiloğulları'nın seçkinleri, ileri gelenleri” şeklinde tefsir edilmiştir.⁸ Bu mefhuma hadislerde de rastlamak mümkündür. Bir sahâbinin Bedir'de öldürülen kişiler için إِنَّمَا قَتَلْنَا عَجَائِزَ صَلُوعًا “Güçsüz yaşlılarını öldürdük.”

4 Bunlardan bazılarını şu şekilde sıralamak mümkündür: Kerim Buladı, *Kur'an'ın Anlaşılmasının Anahtar Kavramları* (İstanbul: Kayhan Yayınları, 2015); Mustafa Öztürk, “el-meleü'l-a'lâ”, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (Erişim 15 Mart 2021); İbrahim Çelik, “Mele’”, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (Erişim 11 Mart 2021); İbrahim Çelik, “Kur'an'da Mele' Terimi Peygamberler ve Onlara Uymak İstemeyenler”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1/1 (1986) 75-83; Mehmet Tözlüyurt, “Kur'ani Bir Kavram Olarak Mele'nin Semantik İncelemesi”, *Kelam Araştırmaları Dergisi [Kader]* 13/2 (2015) 807-826.

5 Bu konuda bk. Halil b. Ahmed, *Kitâbü'l-'Ayn*, nşr. Mehdi el-Mahzûmî -İbrâhîm es-Sâmerrâî (Beyrut: Mektebetü'l-hilâl, 1408/1988), 8/346; Ebû Bekr Muhammed b. el-Hasen b. Düreyd el-Ezdî el-Basrî, *Cemheretü'l-luga*, thk. Remzî Münir Ba'lebekkî (Beyrut: Dâru'l-ilm li'l-melâyîn, 1987), 2/1104; Zeynüddîn Hâlid b. Abdillâh b. Ebî Bekr el-Vakkâd el-Ezherî, *Tehzîbü'l-luga* (Beyrut: Dâru ihyâi't-türâsi'l-Arabî, 2001), 15/290; Ebû Nasr İsmâîl b. Hammâd el-Cevherî, *es-Sihâh Tâcu'l-Luga ve Sihâhu'l-'Arabîyye*, thk. Ahmed Abdülgafûr Attâr (Beyrut: Dâru'l-ilm li'l-melâyîn, 1987), 1/73.

İbn Manzûr Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem, *Lisânü'l-'Arab* (Beyrut: Dâru Sâdır, 1414), 1/159; Ebû Ubeyde Ma'mer b. Müsennâ, *Mecâzü'l-Kur'ân*, nşr. Fuat Sezgin (Kahire: Mektebetü'l-Hancî, 1381), 1/77; İbrahim Çelik, “Mele’”, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (Erişim 11 Mart 2021).

6 Ebû'l-Kâsım İsmâîl b. Abbâd b. el-Abbâs et-Tâlekânî, *el-Muhtâ fi'l-luga*, thk. Muhammed Hasan Âl-i Yâsîn (Beyrut: 'Alemul-Kütub, 1994/1414), 10/363; Burhânüddîn İbrâhîm b. Ömer b. Hasen er-Rubât el-Hirbevî el-Bikâî, *Naẓmü'd-dürer fi tenâzübi'l-âyat ve's-süver* (Kahire: Dâru'l-kütübü'l-İslâmiyye, 1431), 10/99; Zeccâc, *Me'âni'l-Kur'ân ve i'râbüh*, 4/341; İsfahânî, *el-Müfredât fi ğaribi'l-Kur'ân*, 776.

7 Ebû Süleymân Hamd b. Muhammed b. İbrâhîm b. Hattâb el-Hattâbî, *Ġarîbü'l-hadis*, thk. Abdülkerim İbrahim el-Garbavi (Beyrut: Darü'l-fikr, 1982), 1/668.

8 Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd b. Galib el-Âmülî Ebû Cafer et-Taberî, *Câmi'u'l-beyân 'an te'vili âyi'l-Kur'ân*, nşr. Ahmed Muhammed Şakir (Kahire: Müessesetü'r-risâle, 2000/1420), 5/291; Ma'mer b. Müsennâ, *Mecâzü'l-Kur'ân*, 1/77.

demesi üzerine Hz. Peygamber, *أُولَئِكَ الْمَلَأُ مِنْ قُرَيْشٍ*, “Onlar Kureyş ileri gelenleridir.”⁹ diyerek itiraz etmiştir. Bununla Kureyş eşrafını kastetmiştir.¹⁰ Bilindiği üzere Bedir’de öldürülen müşriklerin çoğunluğunu eşraf oluştuyordu. Aynı şekilde Hz. Peygamber’in *اللَّهُمَّ عَلَيكَ الْمَلَأُ مِنْ قُرَيْشٍ*, “Allah’ım! Kureyş’in eşrafını sana havale ediyorum.”¹¹ ifadesindeki mele’ bu anlamdadır. Âlimler mele’ ifadesinin eşraf için kullanılmasını, onların şeref ve itibarla dolu olmasına bağlamaktadır. Eşraf sahip oldukları güç ve mevkiden dolayı görüntüleriyle insanları etkilemiş, kalplerine korku salmışlardır.¹² Şa’ravi’ye göre (öl. 1911-1998) bir bardağın dolu olmasına, boşluğun kalmamasına mele’ denilmektedir. Aynı şekilde bir kavmin eşrafına da bu isim verilmiştir. Sanki seçkinler, çevrelerindeki her şeyi doldurmuş, hayatı anlamlandıracak kimseye bir boşluk bırakmamışlardır.¹³ Nitekim mele’ ifadesi, insanların ihtiyaç duydukları maddi güce sahip oldukları için krallar için de kullanılmıştır.¹⁴ Bu durumda mele’ ifadesini, “şerefli, itibarlı, güçlü kişiler” şeklinde ifade etmek mümkündür.

Bu kelime “ileri gelenler” haricinde “huy/ahlak” anlamına da gelmektedir. Araplar’ın *أَحْسَنُ مَلَأَ أَهْلُهَا الرَّجُلُ*, “Ey adam! Ahlakını güzelleştir.” ifadesi bu anlama örnektir.¹⁵ Bu ifade aynı zamanda yardımlaşma anlamında da kullanılır.¹⁶ Hz. Ömer’in, San’a’da birçok kişi tarafından öldürülenin kisası hakkında söylediği söz; *لَوْ تَمَالَأَ عَلَيْهِ أَهْلُ صَنْعَاءَ لَقَتَلْتُهُمْ جَمِيعًا*, “Şayet San’a ehlinin tamamı onun katline yardım etseydi/iştirak etseydi hepsine kisas uygulardım.”¹⁷ bu anlama örnektir.¹⁸ Benzer şekilde Hz. Âli’nin *مَا قَتَلْتُ عُثْمَانَ، وَلَا مَالَأْتُ عَلَى قَتْلِهِ*, “Osman’ı öldürmedim, katline de yardım etmedim.”¹⁹ sözündeki mele’ ifadesi de yardımlaşma anlamında kullanılmıştır.²⁰ Ayrıca mele’ kelimesi, herhangi bir grubun bir konuda fikir birliğine varması anlamına da gelmektedir. Araplar bir konuda fikir birliğine varmayı, beraber hareket etmeyi *تَمَالَأُوا عَلَى* sözünüyle ifade ederdi.²¹ Aynı zamanda mele’ ifadesi, güzelliği, fikirleri ve görünüşüyle başkalarını etkileyen kişiler için de kullanılmıştır. Araplar *شَابَ مَالَى الْعَيْنِ* ifadesini başkalarını güzelliğiyle etkileyen kişiler için kullanmıştır.²²

9 Hâkîm et-Tirmizî Ebû Abdillâh Muhammed b. Ali b. Hasen, *Nevâdirü'l-uşûl fi ma'rifeti aḥbâri'r-Resûl*, thk. Abdurrahman Umeyrâ (Beyrut: Dâru'l-cil, ts.), 1/333.

10 İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, 1/159.

11 Buhârî, “Kitabü'l-cizye”, 21.

12 Bikâi *Naẓmü'd-dürer fi tenâsibi'l-âyât ve ş-süver*, 3/407.

13 Muhammed Mütevellî eş-Şa'râvî, *Tefsiru eş-Şa'râvî* (b.y.: Metabiu ahbari'l-yevm, 1997), 2/1042.

14 Ali b. Ahmed b. Muhammed Vâhidî, *et-Tefsîrû'l-basîṭ* (Riyâd: Câmiatü'l-İlmâm Muhammed b. Süüd el-İslâmiyye, 1430), 4/115.

15 Ezherî, *Tehzîbü'l-luğa*, 15/290.

16 Ezherî, *Tehzîbü'l-luğa*, 15/290.

17 Muvattâ, “Uḳûl”, 19.

18 Ezherî, *Tehzîbü'l-luğa*, 15/290.

19 Ahmed b. Hanbel eş-Şeybânî, Fezâ'ilü's-şahâbe, thk. Vasiyyullah b. Muhammed Abbas (Beyrut: Müessesetü'r-risâle, 1403/1983), 1/458.

20 Ebû'l-Hüseyn Ahmed b. Fâris b. Zekerîyyâ b. Muhammed er-Râzî el-Kazvîni el-Hemedânî, *Mücmelü'l-luğa*, nşr. Zühre Abdülmuhsin Sultân (Beyrut: Müessesetü'r-risâle, 1986), 838; Ebû Muhammed Abdülhak b. Gâlib b. Abdurrahmân b. Atıyye el-Endelüsî, *el-Muharrerü'l-vecîz fi tefsîri'l-kitâbi'l-'azîz*, nşr. Abdüsselam Abdüşşafi Muhammed (Beyrut: Dâru'l-kütübü'l-ilmîyye, 1422), 2/415.

21 Cevherî, *es-Sihâh*, 1/73.

22 Halîl b. Ahmed, *Kitâbü'l-'Ayn*, 8/346.

Ayrıca bazı alimlere göre bu ifade, cemaat, kavim anlamına gelmektedir. İbn Atıyye (öl. 541/1147), mele' ifadesinin teşbih yoluyla eşrafa hamledildiğini belirtir. Ona göre büyük cemaatların her birine mele' denilmektedir. Özellikle seçkinler için kullanılmasını onların daha fazla görünür olmasına bağlamaktadır.²³ Bu yoruma göre mele' ifadesinden ağırlıklı olarak seçkinler anlaşılabilir da onlara has bir ifade değildir. Ancak yukarıda aktardığımız bilgilerden de anlaşıldığı üzere bu görüş, çoğunluğun görüşü değildir.

Mele' ifadesinde dikkat çeken bir diğer konu, bu kelimenin erkeklere şamil olmasıdır. Bazı âlimler Kur'an'daki mele' ifadesinin sadece erkekleri içine aldığını iddia etmiştir.²⁴ Aktardığımız bilgilerden hareketle şunları söylemek mümkündür: Birincisi, Kur'an'ın, eşrafi mele' olarak isimlendirmesi son derece anlamlıdır. Zira birçok âyette bu kesimin; kibirlerinden dolayı kimsenin görüşlerine itibar etmedikleri, doğruyu sadece kendileri dile getirdiği zaman anlamlı buldukları, hak-batıl ölçüsünü kendi bakış açılarıyla değerlendirdikleri vb. özelliklere sahip oldukları ifade edilmiştir. Bu bağlamda Kur'an'ın mele' ifadesini çoğunlukla eşraf anlamında kullanması menfi bir anlamı çağrıştırmaktadır. Dolayısıyla mele' ifadesinin "Kur'an'da kullanılması, içinde bulundukları toplumun anlayışına yani değişen ve bozulan değer ölçülerine göre vakıayı açıklamak içindir. Yoksa Kur'an'da belirtilen adil ölçülere göre eşraflığa, beylik ve efendiliğe, idarecilik ve reisliğe liyakatlarını açıklamak için değildir."²⁵ İkincisi, bu kelimenin sadece erkekleri kapsamı; çoğunlukla İslam'ın yayılmasını engelleyen ve bu konuda büyük rol üstlenenlerin erkekler olduğuna işaret etmektedir. Nitekim Hz. Peygamber aleyhinde kararlar alan Dârünnedve'de erkeklerden oluşuyordu. Üçüncüsü, yukarıda belirtildiği üzere mele' ifadesinin anlamlarından biri de herhangi bir meselede görüş birliğine varmaktır. Kur'an âyetleri bu anlamı desteklemektedir. Öyle ki Kur'an, eşrafın itiraz ve tehditlerini aktarıırken öyle bir üslup kullanmaktadır ki, okuyucu eşrafın hep bir ağızdan birbirlerine kenetlenmiş bir şekilde hareket ettiklerini hissetmektedir.

2. Kur'an'da Mele'

Kur'an'dan hareketle bu ifadeyi üç başlıkta incelemek mümkündür:

2.1. İstişare Ehli Olan Mele'

Teşpit edildiği kadarıyla mele' ifadesi, Kur'an'ın dört yerinde istişare/danışma anlamında kullanılmıştır. Bunlardan biri Hz. Süleyman kıssasında, ikisi Sebe melikesinden bahsedilirken, biri de Hz. Yûsuf kıssasında değinilmektedir. Bu dört yerde zikredilen mele', kendileriyle istişare edilen kişileri ifade etmektedir.

Kur'an Sebe kraliçesinin istişaresini şu şekilde ele almaktadır: "*Sebe melikesi şöyle dedi: 'Efendiler! Bana çok önemli bir mektup gönderilmiş! Mektup Süleyman'dan gelmekte, Rahmân*

23 İbn Atıyye, *el-Muharrerü'l-vecîz*, 1/330- 3/134- 3/163.

24 Ebû Zekerriyâ Yahyâ b. Ziyâd b. Abdillâh el-Absî el-Ferrâ', *Me'âni'l-Kur'ân*, nşr. Ahmed Yûsuf Necâtî-M. Ali en-Neccâr (Mısır: Dârü'l-Misriyye, ts.) 1/383.

25 İbrahim Çelik, "Kur'an'da Mele' Terimi Peygamberler ve Onlara Uymak İstemeyenler", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1/1 (1986) 79.

ve Rahîm olan Allah'ın adıyla başlamaktadır; 'Bana üstünlük taslamayın, gelip bana teslim olun' denilmektedir. 'Kraliçe, 'Efendiler! İçinde bulunduğum durum hakkında bana görüşünüzü açıklayın. Sizin görüşünüzü almadan asla bir işe kesin karar vermem' dedi''²⁶ Bu âyetlerden anlaşıldığı kadarıyla Sebe melikesinin istişare ettiği kişiler çok önemli insanlardan oluşmaktaydı. Âyetin üslûbuna bakıldığında bunların devletin ileri gelenleri olduğu anlaşılmaktadır. Bu sebeple de Sebe melikesi, Hz. Süleyman'dan kendisine gelen mektup hakkında onları bilgilendirmiş ve onların görüşlerini öğrenmek istemiştir. Bunun günümüzdeki karşılığının "meclis" yahut "bakanlar kurulu" olduğunu söylemek mümkündür. Nitekim İbn Kesîr (ö. 774/1373), Sebe kraliçesinin bakanlarını, vezirlerini, ileri gelenlerini toplayıp istişare ettiğini belirtir.²⁷

Ancak Sebe melikesinin istişare ettiği kişilerin hikmetli ve dirayetli bir karar almadıkları anlaşılmaktadır. Zira onların "Biz güçlüyüz, zorlu savaşçılarız, yine de yetki senindir; artık ne buyuracağımı sen düşün"²⁸ sözleri, meseleyi derinlemesine ele almadıkları ve savaş yolunu tercih ettiklerine işaret etmektedir. Başka bir ifadeyle, Sebe melikesinin istişare ettiği bu topluluk, kibirlerinden ve kendilerini üstün ve güçlü görmelerinden ötürü savaş yolunu tercih etmişlerdir. Nitekim âyetteki "Biz güçlüyüz, zorlu savaşçılarız" ifadesi, hakikati küçümsediklerini, maddî gücü her şeyin üstünde tuttuklarına delâlet etmektedir. Oysa Sebe kraliçesi, istişare kelimesi yerine أَفْتُونِي ifadesini kullanarak onların görüşlerine ne denli ihtiyaç duyduğunu ifade etmiştir.²⁹ Buna rağmen Sebe melikesinin onlardan beklediği cevabı alamadığı anlaşılmaktadır. Nitekim görüşlerine şu gerekçelerle karşı çıkmıştır: "Kraliçe şöyle dedi: Krallar bir ülkeye girdiler mi, oranın altını üstüne getirirler ve halkının ulularını aşağılanmış duruma düşürürler. Bunlar da öyle yapacaklardır."³⁰ Böylelikle "akıllıca cevap vermiş, bilgin ve tecrübeli bir devlet başkanına yaraşır bir tarzla fikrini ortaya koymuştur."³¹

Kur'an'ın istişare bağlamında zikrettiği bir diğer seçkinler grubu, Hz. Süleyman kıssasında geçmektedir. Kur'an bu konuya şöyle değinmektedir: "Beyler! Onlar boyun eğerek bana gelmeden önce hanginiz o kraliçenin tahtını bana getirebilirsiniz? diye sordu."³² Hz. Süleyman'ın mele' olarak seslendiği kişilerin bilginler topluluğu olduğu ve bunun kapsamına cinlerin de dâhil olduğu anlaşılmaktadır. "Kitaptan bir bilgisi olan ise, 'Ben onu sen göz açıp kapayıncaya kadar getiririm' diye cevap verdi."; "Cinlerden bir ifrit, 'Sen makamından kalkmadan önce ben onu sana getiririm. Gerçekten bu işe gücüm yeter, ben güvenilir biriyim' dedi."³³ mealindeki âyetler bunu desteklemektedir. Âyetlerden anlaşıldığı kadarıyla Hz. Süleyman'ın istişarede bulunduğu/talepte bulunduğu kişiler, Hz. Süleyman'ın isteğini yerine getirmişlerdir. Bu

26 en-Neml 27/29-32.

27 İbn Kesîr İsmail b. Ömer Kureşî, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-'azîm*, nşr, Muhammed Hüseyin Şemsüddîn (Beyrut: Dârü'l-kütübü'l-ilmiyye, 1419), 2/188.

28 en-Neml 27/33.

29 Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 19/453.

30 en-Neml 27/34.

31 Bu konuda bk. Kerim Buladı, *Kur'an'ın Anlaşılmasın Anahtar Kavramlar* (İstanbul: Kayihan Yayınları, 2015), 193.

32 en-Neml 27/37.

33 en-Neml 27/38-39.

durumda Hz. Süleyman'ın istişare ettiği kişileri “görüşleri isabetli olan değerli şahsiyetler” şeklinde nitelemek mümkündür.

Neml sûresinin ele aldığı bu iki mele' topluluğunda bir kıyaslamanın varlığı dikkat çekmektedir. Âyetlerden anlaşıldığı kadarıyla Sebe kraliçesinin istişarede bulunduğu kişiler, devletin ileri gelenleriydi. Ancak Hz. Süleyman'ın istişare ettiği kişilerin insan ve cin bilginlerini kapsamına alan bir çeşitlilik barındırdığı ve bunların daha çok emri uygulayan kişiler konumunda oldukları anlaşılmaktadır. Sebe melikesi kendisine gelen mektuba nasıl bir cevap verileceği, başka bir ifadeyle nasıl bir karar alınacağı hakkında istişareyi tercih etmiş ancak istişarede dile getirilen görüşü doğru bulmamıştır.³⁴ Kur'an, Sebe melikesinin danıştığı kişilerin mezkûr görüş dışında farklı önerilerde bulunmadığına işaret etmektedir. Bu yönüyle Sebe melikesinin aklı ve dirayeti ön planda tutarak çoğunluğun dile getirdiği görüşe itibar etmediğini söylemek mümkündür. Hz. Süleyman kıssasında ise verilmiş bir kararın uygulanması noktasında bir istişarenin varlığı dikkat çekmektedir. Başka bir ifadeyle Hz. Süleyman Sebe melikesinin tahtının getirilip getirilmemesi konusunu istişareye açmamıştır. Aldığı kararın kimin uygulayabileceğini istişareye açmıştır. Bu yönüyle Sebe melikesinin istişaresinden farklılık arz etmektedir.

Hz. Yûsuf kıssasında zikredilen mele' ifadesine ise Kur'an şu şekilde değinmektedir: “*Kral, 'Rüyamda yedi arık ineğin yedi semiz ineği yediğini gördüm. Ayrıca yedi yeşil ve bir o kadar da kuru başak gördüm. Efendiler! Eğer rüya yorumluyorsanız bu rüyamı da bana yorumlayın' dedi*”³⁵ Kur'an hükümdarın rüyasını yorumlamasını istediği kişilerin kimler olduğu hakkında ayrıntılı bilgi vermemektedir. Ancak âlimlere göre âyetteki mele' ifadesinden kasıt eşraftan; âlimler, hikmet sahibi kişiler³⁶, rüya yorumcuları, kahinler, münecimler, devletin ileri gelenleri vb. kişilerdir.³⁷ Âlimler, o zamanlar Mısır'da kâhin ve münecimlerin, rüyaların tabiri noktasında en maharetli insanlar olduklarını belirtir.³⁸ Bu tahminlerin ne denli güçlü olduğunun tespiti zor olsa da bildiğimiz tek şeyin, hükümdarın rüyasını halka değil, sınırlı sayıda eşrafa açtığıdır. Öte yandan istişarede bulunulan kişiler, rüyanın te'vilini yapamamışlardır. “*Adamlar, 'Bunlar karmakarışık düşlerdir. Biz böyle düşleri yorumlamayı bilmeyiz' dediler.*”³⁹ mezkûr âyet buna işaret etmektedir. Bununla beraber “*O iki kişiden, hapisten kurtulup bunca zaman geçtikten sonra Yûsuf'un tembihini hatırlayan genç, 'Ben size bu rüyanın yorumunu bildireceğim; beni hemen gönderin' dedi.*”⁴⁰ Yûsuf'la beraber hapiste kalan kişinin onu hatırlaması ve hükümdara ondan bahsetmesi bir yönüyle rüyanın doğru yorumlanması noktasında önemli bir gelişme olmuştur.

Bahsi geçen üç kıssada istişare edilen gruplardan bahsedildiği anlaşılmaktadır. Sebe melikesinin istişare ettiği kişilerin kibirli davrandıkları görülmektedir. Diğer iki kıssada ise Kur'an, âyetlerdeki eşrafa menfi bir anlam yüklememiştir.

34 Ebüssuûd Efendi, *İrşâdü'l-'akli's-selîm ilâ mezâyâ'l-Kitâbi'l-Kerîm* (Beyrut: Dâru ihyâi't-tûrâsi'l-Arabî, ts.), 2/284.

35 Yûsuf 12/43.

36 Ebüssuûd Efendi, *İrşâdü'l-'akli's-selîm*, 4/280.

37 İbn Kesîr, *Tefsîrû'l-Kur'ânî'l-'azîm*, 4/392.

38 Mukâtil, *Tefsîru Mukâtil*, 2/336.

39 Yûsuf 12/44.

40 Yûsuf 12/45.

2.2. el-Mele'ü'l-a'lâ

Kur'an'da el-meleü'l-a'lâ tamlaması iki yerde geçmektedir. Bunlardan biri مَا كَانَ لِي مِنْ عِلْمٍ بِالْمَلَأِ الْأَعْلَىٰ إِذْ يَخْتَصِمُونَ “Yüce topluluk, kendi aralarında tartışırken onlarla bulunup bilgi edinmiş değilim.”⁴¹ Sâd 38/69. âyetinde geçmektedir. Âlimler âyetten geçen el-meleü'l-a'lâ ifadesinin kimlere delâlet ettiğine dair çeşitli görüşler dile getirmiştir. Âlimlerin çoğunluğuna göre el-meleü'l-a'lâ'dan kasıt meleklerdir.⁴² Bazı alimlere göre ise âyet tüm meleklerle işaret etmemektedir. Bilakis meleklerden bir topluluğa işaret etmektedir.⁴³ Bu yorumlara göre âyetteki tartışmadan kasıt, “*Hani Rabbin meleklerle, ‘Ben yeryüzünde bir halife yaratacağım’ demişti. Onlar, ‘Biz seni övgü ile tesbih ederken ve senin kutsallığını dile getirip dururken orada fesat çıkaracak ve kan dökecek birini mi yaratacaksın?’ dediler. Allah ‘Şüphe yok ki, ben sizin bilmediklerinizi bilirim’ buyurdu.*”⁴⁴ âyetinin ifadesiyle Hz. Âdem’in halife kılınması kıssasında meleklerin yaptıkları tartışmalardır.⁴⁵ Yani tartışma, Hz. Âdem’in yaratılışı esnasında gerçekleşmiş olmaktadır. Hz. Peygamber de ancak Allah’ın bilgilendirmesiyle tartışmadan haberdar olmuştur.⁴⁶ Böylelikle Allah Hz. Peygamber’in şahit olmadığı bir olayı haber vermiştir. Bu da Kur’an’ın gaybî mucizelerindendir.⁴⁷ Bir başka görüşe göre ise âyetteki tamlama sadece meleklerle delâlet etmemektedir; bilakis ifade, Âdem ve şeytanı da kapsamaktadır. Bu anlayışın temelinde gaybî âlemde gerçekleşen tartışmanın taraflarının Allah, melekler ve şeytan olmasıdır.⁴⁸ Bu görüş sahiplerinin “يَخْتَصِمُونَ” ifadesini sadece meleklerin Hz. Âdem hakkındaki konuşmalarına hasretmedikleri⁴⁹ bilakis Allah ve şeytanı da tartışmaya kattıkları görülmektedir.⁵⁰ Bu durumda tartışmanın hangi konuda yapıldığı da önem kazanmaktadır. Bu görüşe göre, Âdem’e secde edilmesi esnasındaki tartışmalar da âyetin kapsamına dâhildir.⁵¹ Başka bir ifadeyle bu görüşü savunanlar, Hz. Âdem’in, yaratılması sürecinde yaşanan tartışmaları ve sonrasında secde edilmesi olayı ile ilgili gerçekleşen olayların tamamını âyetin tefsirine dâhil etmişlerdir.⁵²

Öte yandan Mâtürîdî (öl. 333/944) âyetin tefsiriyle ilgili dört görüş aktarır:

41 es-Sâd 38/69.

42 Ebü'l-Hasen Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân*. nşr. Abdullah Mahmûd Şehhâte (Beirut: Dâru İhyâi't-türâsi'l-Arabî, 1423), 3/253.

43 Ebü'l-Kâsım Zeynülislâm Abdülkerîm b. Hevâzin b. Abdilmelik el-Kuşeyrî, *Leṭâ'ifu'l-işârât*, nşr. İbrâhîm Besyûnî (Kahire: el-Hey'etü'l-Mısriyyetü'l-âmmeh, ts.), 3/262; Bikâi *Naẓmü'd-düer fi tenâsübi'l-âyât ve's-süver*, 12/430.

44 el-Bakara 2/30.

45 Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 21/236.

46 Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 21/236.

47 Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 21/236.

48 Ebü'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf 'an hakâ'iki gavâmiẓi't-tenzîl* (Beirut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 1407), 4/105.

49 Meleklerin kendi aralarında mı yoksa Allah'la mı tartıştıkları ve bunun nasıl caiz olduğu meselesine dair birçok görüş nakledilmiştir. Konumuzu doğrudan ilgilendirmedigi için ayrıntılarına bu çalışmada yer vermedik.

50 Ebüssuûd, *İrşâdü'l-aḳli's-selîm*, 3/215; Vâhidî, *et-Tefsîrû'l-basîṭ*, 12/180.

51 İbn Kesîr, *Tefsîrû'l-Kur'âni'l-'azîm*, 7/80.

52 Zemahşerî, *el-Keşşâf 'an hakâ'iki gavâmiẓi't-tenzîl*, 4/105.

Birincisi, çoğunluğun görüşü olan el-meleü'l-a'lâ ifadesinin, meleklerle hamledilmesidir. Bu durumda âyetteki tartışma gerçek tartışma manasında olmayıp konuşma anlamındadır.⁵³

İkincisi, âyetteki tartışmadan kasıt, meleklerin; günahların kefareti, dereceler, salih ameller vb. konulardaki tartışmalarıdır.⁵⁴ Zira melekler bir kul günah işlediğinde yahut iyilik yaptığında o kişinin ecir ve cezasının ne olacağı hakkında kendi aralarında konuşurlar.⁵⁵ Bu durumda konuşulan konu değişiklik arz etmektedir. Bazı müfessirler, buna işaret etmiştir.⁵⁶

Üçüncüsü, kıyamet gününde hasımlar arasında gerçekleşecek tartışmalardır. Şu âyet de bunun delilidir: *ثُمَّ إِنَّكُمْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ عِنْدَ رَبِّكُمْ تَخْتَصِمُونَ* “Sonra da kıyamet gününde rabbinizin huzurunda davalasacaksınız.”⁵⁷ Bu durumda tartışma konuşma anlamında olmayıp gerçek anlamdadır.⁵⁸

Dördüncüsü, âyetin ifade ettiği tartışma, Kureyş ileri gelenlerini konu edinmektedir.⁵⁹ Muhtemeldir ki Kureyş ileri gelenleri, bu konu hakkında soru sormuşlar ve Hz. Peygamber de vahiyle haber vermiştir.⁶⁰ Sem‘ânî (ö. 489/1096) bu görüşü sahih görmemektedir.⁶¹ İbn Atıyye de bu görüşün zayıf olduğunu ve bunu destekleyen bir delilin bulunmadığını belirtir.⁶²

Bazı alimler başka bir görüşe de işaret etmektedir. Buna göre el-meleü'l-a'lâ’dan kasıt, melekler olsa da tartışan kişiler melekler değildir. Bilakis âyet, bazı müşriklerin meleklerin Allah’ın kızı olduğunu, bazılarının ise onların ilah olduğunu iddia etmeleri hakkındaki tartışmalarını konu edinmektedir. Dolayısıyla âyetteki tartışmanın failleri Kureyş müşrikleridir.⁶³

el-meleü'l-a'lâ’dan kastın, melekler olduğunu savunan ilk görüşün tercih edilmesini destekleyen ek karinelerin olduğu görülmektedir. Özellikle meleklerin ‘a’lâ kelimesiyle sıfatlandırılmaları, onların mekanlarının yahut Allah katındaki konumlarının yüceliğine işaret etmektedir.⁶⁴ Her ne kadar bazı âlimler, şeytanın âyete dâhil edilmesini cennetten kovulmasından önce olduğunu ifade ederek gerekçelendirse de⁶⁵ şeytanın, âyete dâhil edilmesi uzak ihtimaldir.

Konuyla ilgili üzerinde durulması gereken bir diğer konu, Hz. Peygamber’in sahâbilerine anlattığı bir rüyadır. Buna göre Allah, Hz. Peygamber’e rüyasında el-meleü'l-a'lâ’nın ne hakkında tartıştığını sormuştur. Hz. Peygamber de onların kefareti ve dereceler hakkında tartıştıklarını ifade

53 Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd el-Mâtürîdî, *Te’vilâtü Ehli’s-sünne*, thk. Mecdî Baslum (Beyrut: Dârü’l-kütübi’l-ilmiyye, 2005), 8/245.

54 Mâtürîdî, *Te’vilâtü Ehli’s-sünne*, 8/245.

55 İbn Atıyye, *el-Muharrerü’l-veciz*, 4/513.

56 Ebû’l-Hasen Ali b. Muhammed b. Habîb Basrî Mâverdî, *en-Nüket ve’l-uyûn*, nşr. Seyyîd b. Abdülmaksûd b. Abdürrahîm (Beyrut: Dârü’l-kütübi’l-ilmiyye), 5/110; Mansûr b. Muhammed b. Abdilcebbâr et-Temîmî el-Mervezî es-Sem‘ânî, *Tefsîrü’l-Kur‘ân*, thk. Yâsir b. İbrâhim- Ebû Bilâl Ganîm b. Abbas (Riyad: Darü’l-vatan, 1998), 4/453.

57 ez-Zümer, 31.

58 Mâtürîdî, *Te’vilâtü Ehli’s-sünne*, 8/245.

59 Mâtürîdî, *Te’vilâtü Ehli’s-sünne*, 8/245.

60 Mâtürîdî, *Te’vilâtü Ehli’s-sünne*, 8/245.

61 Sem‘ânî, *Tefsîrü’l-Kur‘ân*, 4/453.

62 İbn Atıyye, *el-Muharrerü’l-veciz*, 4/514.

63 Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr b. Ferh Kurtubî, *el-Câmi’ li-ahkâmi’l-Kur‘ân*, nşr. Ahmed Berdevûnî (Kahire: Dârü’l-kütübi’l-Misriyye, 1384/1964), 15/262; İbn Atıyye, *el-Muharrerü’l-veciz*, 4/514.

64 Muhammed Abdurrahman el-Mübârekfûrî, *Tuhfetü’l-aḥvezi bi-şerhi Câmi’i’l-Tirmizi* (Beyrut: Dârü’l-kütübi’l-ilmiyye, ts.), 9/74.

65 Muhammed et-Tâhir b. Muhammed b. Muhammed İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve’l-tenvîr* (Tunus: ed-Dârü’t-Tûnusiyye, 1984), 23/296.

etmiştir. Hz. Peygamber kefaretlere kastın; namazlardan sonra camide beklemek, yürüyerek cemaate gitmek ve zorluk anında abdesti eksiksiz almak olarak yorumlamıştır. Dereceleri ise selamı yaymak, yemek yedirmek, insanlar uykudayken geceleyin uyanıp namaz kılmak şeklinde açıklamıştır.⁶⁶ İbn Kesîr (öl. 774/1373), Hz. Peygamber'in anlattığı rüya ile âyet arasında bir bağ kurulmaması gerektiğini ifade eder. Ona göre hadisteki tartışmadan kastın ne olduğunu Hz. Peygamber açıklamıştır. Âyet ise farklı bir tartışmadan bahsetmektedir.⁶⁷ Ebû Hayyân da (öl. 745/1344) el-meleü'l-a'lâ'nın tartıştıkları konunun, Hz. Âdem hakkında olduğunu, rüyada değinilen meseleler olmadığını belirtir.⁶⁸ Öte yandan kimi alimler, hadisle âyet arasında irtibat kurmuştur.⁶⁹ Hem Sâd 69. âyeti hakkında hem de hadisle ilgili şu değerlendirmelerde bulunmak mümkündür:

Birincisi, Sâd. 69. âyetteki el-meleü'l-a'lâ tamlamasına bakıldığında ifadenin mücmel olarak geldiği görülmektedir. Ayrıca âyet gaybî bir konuyu ele almaktadır. Bu tür durumlarda içtihatla bulunmak doğru olmadığından dolayı sahâbe tefsirine rücû edilmesi gerekmektedir. Sahâbe tefsirine bakıldığında el-meleü'l-a'lâ ifadesinin melekler olduğunu açıklayan rivayetler söz konusudur. Nitekim İbn Abbas bunu açıkça ifade etmiştir.⁷⁰ Bu durumda şeytanın, el-meleü'l-a'lâ'ya dâhil edilmesi doğru olmadığı anlaşılmaktadır. Şeytanın, el-meleü'l-a'lâ kapsamında değerlendirilmediği takdirde tartışmanın, hangi konuda ve kimlerle gerçekleştiği de netlik kazanmış olacaktır.

İkincisi, Hz. Peygamber'in el-meleü'l-a'lâ ile ilgili hadisi bir yönüyle âyeti tefsir etmektedir. Şöyle ki; kefarete ve derecelere hakkında konuşan kişilerin melekler olduğu anlaşılmaktadır.⁷¹ Dolayısıyla şeytanın, buna dâhil edilmesi mümkün değildir.

es-Sâffât 37/8. âyetinde geçen *لَا يَسْمَعُونَ إِلَى الْمَلَأِ الْأَعْلَى وَيُقَذَّفُونَ مِنْ كُلِّ جَانِبٍ* “Onlar artık o yüce topluluğu dinleyemezler; (bölgeden) uzaklaştırmak için üzerlerine her yönden atış yapılır”⁷² el-meleü'l-a'lâ ifadesinin tefsirinde de benzer görüşler dile getirilmiştir. Müfessirlere göre âyette zikredilen el-meleü'l-a'lâ'dan kasıt meleklerdir.⁷³ Rivayetlere göre Hz. Peygamber'e vahiy gelmeden önce şeytanlar gökyüzünden bilgi alıp yeryüzünde istedikleri kişilerle paylaşıyorlardı. Vahiy sonrası bu durum kesintiye uğramıştır.⁷⁴ Bahsi geçen âyet de bu duruma işaret etmektedir. Buna göre şeytanların meleklerden bilgi almaları engellenmiştir. Bir diğer görüşe göre bahsi geçen ifadede kasıt dünya semasıdır.⁷⁵ Öte yandan ifadenin tüm melekleri değil sadece seçkin

66 Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî Ahmed b. Hanbel, el-Müsned, nşr. nşr. Şuayb el-Ârnâût (b.y.: Müessesetü'r-risâle, 1421/2001.), 36,423 (No. 22110).

67 İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'ânî'l-'azîm*, 7/88.

68 Ebû Hayyân Muhammed b. Yûsuf b. Âlî b. Yûsuf b. Hayyân Endelüsî, *el-Bahrü'l-muhîr*, thk. Sıdkî Muhammed Cemil (Beirut: Dârü'l-Fikr, 1420), 9/144.

69 Öztürk, “el-meleü'l-a'lâ”.

70 Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmî'l-Kur'ân*, 15/262.

71 Ebû'l-Ferec Zeynüddîn Abdurrahmân b. Ahmed b. Abdurrahmân Receb el-Bağdâdî, *İhtiyârü'l-evlâ fî şerhi hadîsi ihtîşâmî'l-mele'i'l-a'lâ*, nşr. Câsim el-Füheyd ed-Devserî (Kuveyt: Mektebetü'l-Aksâ, 1985), 42.

72 es-Sâffât 37/8.

73 Mukâtil, *Tefsîru Mukâtil*, 7/206.

74 Mukâtil, *Tefsîru Mukâtil*, 7/206.

75 Mâverdî, *en-Nüket ve'l-'uyûn*, 5/38.

melekleri yahut dünya semasındaki melekleri kapsadığı ifade edilmiştir.⁷⁶ İbn Kesîr mezkûr ifadenin sadece gökyüzü anlamına geldiğini meleklerin de buna dâhil olduğunu belirtir.⁷⁷ Bazı müfessirler, mezkûr ifadeyle gökyüzü meleklerinin kastedildiğini ifade eder.⁷⁸ Kimi müfessirler de el-meleü'l-a'lâ ve mele' i'l-arz şeklinde bir taksime gitmişlerdir. Buna göre el-meleü'l-a'lâ dünya semasını ifade ederken mele' i'l-arz ise yeryüzüne delâlet etmektedir.⁷⁹

Merâgî ise (öl. 1883-1952) konuyla ilgili rivayetleri dikkate almadığı görülmektedir. Zira o, bâtinî anlamları ön plana çıkarıcı şekilde âyeti te'vil eder. Ona göre âyet, nefesine boyun eğmiş insan, cin ve şeytanların yüce değerlerden mahrum kaldığı, dolayısıyla o yüceliğe (el-meleü'l-a'lâ) erişemeyeceklerine vurgu yapmaktadır.⁸⁰ Görüldüğü üzere bu yorum, âyetin tefsirini belirginleştiren mezkûr rivayetle çelişmektedir.

Aktardığımız bilgilerden hareketle el-meleü'l-a'lâ ifadesinin şerefli, değerli bir topluluk olan melekler için kullanıldığını söylemek mümkündür. Dolayısıyla mele' ifadesinin buradaki kullanımı üstünlük, yücelik anlamlarını vermesi açısından olumlu bir anlam barındırmaktadır. Kur'an'ın, zikrettiklerimiz haricinde değindiği mele' ifadesinde ise menfi bir anlam dikkat çekmektedir. Kur'an'ın olumsuz anlam yüklediği mele' yaklaşımını üç başlık altında incelemek mümkündür:

2.3. Peygamber Kıssalarında Mele'

2.3.1. Mekki Dönem

Peygamber kıssalarına bakıldığında mele' ifadesinin, sıklıkla kullanıldığı görülmektedir. Mele' ifadesinin en çok zikredildiği yerlerden biri, Hz. Mûsâ kıssasıdır. Kur'an, Hz. Mûsâ'nın bir yandan Firavun'la mücadele ederken aynı zamanda eşrafın direnciyle karşılaştığını haber vermektedir. Âyetler, Hz. Mûsâ ve Hz. Hârûn'un sadece Firavun'a değil aynı zamanda kavmin ileri gelenlerine de elçi olarak gönderildiklerini şu şekilde ifade etmektedir: *ثُمَّ بَعَثْنَا مِنْ بَعْدِهِمْ مُوسَىٰ ۖ بَايَعْنَا إِلَىٰ فِرْعَوْنَ وَمَلَئِهِ فَطَلَمُوا بِهَا ۖ ثُمَّ بَعَثْنَا مِنْ بَعْدِهِمْ مُوسَىٰ وَهَارُونَ ۖ إِلَىٰ فِرْعَوْنَ ۚ* "Sonra onların ardından Mûsâ'yı mucizelerimizle Firavun ve yakın çevresine gönderdik; onlar ise mucizeleri inkâr ettiler."⁸¹ *ثُمَّ بَعَثْنَا مِنْ بَعْدِهِمْ مُوسَىٰ وَهَارُونَ ۖ إِلَىٰ فِرْعَوْنَ ۚ* "Onların da ardından Mûsâ ve Hârûn'u açık kanıtlarımızla Firavun'a ve çevresindeki ileri gelenlere gönderdik."⁸² Âyetlerden de anlaşıldığı üzere, Hz. Mûsâ ve Hz. Hârûn'un davet sürecinde mele' önemli bir yere sahip olmuştur. Müfessirler âyetteki mele' ifadesini farklı şekillerde tefsir etmişlerdir. Bazı müfessirlere göre âyetteki 'مَلَائِكَةٍ' ifadesinden kasıt ileri gelenler değil, kavmin tümüdür. İbn Atıyye bu âyette mele' ifadesinin eşrafa hamledilmesini doğru

76 Vâhidî, *et-Tefsîrû'l-basîf*, 19/18.

77 İbn Kesîr, *Tefsîrû'l-Kur'ânî'l-'azîm*, 7/4.

78 Ebû'l-Kâsım Muhammed b. Ahmed b. Muhammed İbn Cüzey el-Kelbî, *et-Teshîl li-'ulûmî't-tenzîl*, nşr. Abdullah Halidî (Beyrut: Dâru'l-Erkam b. Ebi'l-Erkam, 1416), 2/188.

79 İbn Atıyye, *el-Muharrerû'l-vecîz*, 4/466.

80 Ahmet Mustafa Merâgî, *Tefsîrû'l-Merâgî* (Kahire: Matbaatü Mustafa el-Bâbî el-Halebî, 1946), 23/43.

81 el-A'râf 7/103.

82 Yûnus 10/75.

bulmaz.⁸³ Ona göre mele' ifadesi eşraf anlamında değil, kavim mânasındadır. Taberî (öl. 310/923) mezkûr âyetteki mele' ifadesini “إِلَى جَمَاعَةٍ فِرْعَوْنُ مِنَ الرِّجَالِ” “Firavun’un cemaatinden adamlara...” şeklinde tefsir ederek eşraf anlamını yüklemiştir.⁸⁴ Bu durumda davetin Firavun ve eşraf ile tahdit edilmesinin hikmeti nedir, davet diğer insanlara ulaşmamış mıdır? Âyetteki mele’ kavim anlamında tefsir edildiği takdirde işkâl kalmayacaktır. Ancak eşraf anlamında ele alındığında âyetin, o dönemdeki ileri gelenlerin, halkın inançları üzerinde ne denli etkili olduklarına vurgu yaptığı anlaşılmaktadır. Esasen dönemin eşrafı, Firavun’un ilahlığının savunucularıydı. Eşraf var güçleriyle Firavun’u destekliyor, fikirlerinin yayılmasını sağlıyordu.⁸⁵ Âyetlerden Firavun ile mele’ arasında ciddi bir iş birliğinin olduğu, Mûsâ’nın davetine karşı güç birliği halinde hareket ettikleri anlaşılmaktadır. Hatta Firavunun halktan ziyade mele’ grubunu muhatap aldığı görülmektedir. Şu âyet buna işret etmektedir: وَقَالَ فِرْعَوْنُ يَا أَيُّهَا الْمَلَأُ مَا عَلِمْتُ لَكُم مِّنْ إِلَهِ غَيْرِي “Firavun, “Ey seçkinler! Sizin için benden başka tanrı tanımıyorum.”⁸⁶ âyetten de anlaşıldığı üzere Firavun, ilahlık iddiasının ileri gelenler tarafından onaylanmasını öncelemiş ve tehditkâr bir dil kullanmıştır. Zira onların Firavun’u desteklemesi diğer insanlar üzerinde de etkili olacaktır. Çünkü hem Firavun hem de mele’ şu âyetin ifadesiyle ciddi bir güce ve servete sahipti: “Mûsâ, “Rabbimiz! ‘Sen Firavun’a ve adamlarına dünya hayatında ihtişam ve servet verdin’ dedi.”⁸⁷ Bu nedenle Firavun’un eşrafın desteğiyle Mûsâ’ya karşı çıkması inananlar için zor bir süreç olmuştur. Nitekim seçkinlerin, Firavun’u desteklemesi ve beraber hareket etmeleri Mûsâ’nın davetine icabet eden kişi sayısını azaltmıştır. “Mûsâ’nın kavminden ancak az sayıda insan, Firavun ve adamlarının kendilerine kötülük edeceğinden korka korka Mûsâ’ya iman etti”⁸⁸ âyetinin de ifadesiyle insanların birçoğu Firavun ve eşrafı tarafından fiziki şiddetten çekindikleri için iman etmemişlerdir. Dolayısıyla zikrettiğimiz âyetlere bakıldığında Hz. Mûsâ’nın davetini kabul eden kişi sayısının neden az olduğu anlaşılmaktadır. Bir yandan Firavun’un tüm gücünü Hz. Mûsâ’ya karşı kullanması öte yandan güçlü ve kudretli eşrafın iman edenlere karşı aktif bir düşmanlık içerisinde olmaları iman eden kişi sayısını azaltmada önemli bir etken olmuştur. Gücü elinde tutan bu gruhun, saldırgan kişilikleri de söz konusuydu. “Ey Mûsâ! İleri gelenler seni öldürmek için hakkında görüşme yapıyorlar.”⁸⁹; “Firavun’un kavminden ileri gelenler dediler ki: ‘Seni ve tanrılarını bırakıp yeryüzünde bozgunculuk çıkarsınlar diye mi Mûsâ’ya ve kavmini serbest bırakacaksın?’ Firavun, ‘Biz onların oğullarını sürekli öldürüp kızlarını sağ bırakacağız. Elbette biz onları ezecek üstünlükteyiz’ dedi.”⁹⁰; “Firavun’un kavminden ileri gelenler dediler ki: “Bu gerçekten çok bilgili bir sihirbazdır.”⁹¹ âyetlerden de anlaşıldığı üzere

83 İbn Atıyye, *el-Muharrerü'l-veciz*, 3/134.

84 Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 12/12.

85 Şa'râvî, *Tefsiru eş-Şa'râvî*, 10/6120.

86 el-Kasas 28/38.

87 Yûnus 10/88.

88 Yûnus 10/83.

89 el-Kasas 28/20.

90 el-A'râf 7/127.

91 el-A'râf 7/109.

bu gruh, daveti inkâr etmekle sınırlı kılmamıştır. Bilakis iftiraya ve şiddete de başvurmuşlardır. Öyle ki bu kesim Hz. Mûsâ'yı öldürme girişiminde dahi bulunmuşlardır. Bunu yapan kişilerin, Hz. Mûsâ'ya tabi olanları bağışlamaları beklenmemelidir Dolayısıyla fiziksel şiddetin ön planda olduğu bir mücadele atmosferi mevcuttu. Öyleki bu süreçte Firavun ve eşrafın eliyle çocuklar katledilmiş⁹²; dini emir ve kutsallar alay konusu kılınmıştır. Böyle bir ortamda İslamî davetin sağlıklı ulaştırılması son derece güçtür. Bu hikmetten dolayıdır ki, Hz. Mûsâ'nın Hz. Hârûn'u yardımcı kılması sadece konuşma güçlüğü çekmesinden dolayı değildir. Yaşadığı zor atmosferde kendisine bir destekçi bulma arzusu da buna dâhildir.

Öte yandan Hz. Mûsâ kıssası tahkik edildiğinde onun Mekkî döneme dönük birçok mesaj barındırdığı görülmektedir. Firavun ve eşrafın birlikte hareket etmesi, maddi gücü elinde tutmaları, şiddete başvurmaları, vahyi inkâr etmeleri gibi özelliklerin tamamı Hz. Peygamber'e ve ona tabi olanlara da yapılmıştır. Bu yönüyle Hz. Mûsâ kıssasının, Hz. Muhammed'in risâlet dönemine birçok yansımaları olmuştur. Örneğin; Hz. Mûsâ kıssasına bakıldığında Hz. Mûsâ'nın davetini engelleme noktasında Firavun ve eşrafın ciddi bir dayanışması dikkat çekmektedir. Aynı şekilde Mekke müşriklerinin Hz. Peygamber'i değişik sıfatlarla nitelendirmeleri ve Hz. Peygamber'e karşı birlikte hareket etmeleri yönüyle bir benzerlik hâkimdir.

Hz. Nûh'un davetinde de eşrafın karşıtlığı görülür. Kur'an, Hz. Nûh'un kavmini şu ilkelere davet ettiğini haber vermektedir. *“Ey kavim! Allah'a kulluk edin; sizin O'ndan başka tanrınız yoktur. Doğrusu ben, üzerinize gelecek büyük bir günün azabından korkuyorum.”*⁹³ âyetten de anlaşıldığı üzere Hz. Nûh, Allah'a şirk koşanları büyük bir günün azabıyla korkutmuştur. Tamamen muhatapların iyiliğini ve kurtuluşunu amaçlayan bu konuşmaya karşı kavmin ileri gelenlerinin Hz. Nûh'u, *قَالَ الْمَلَأُ مِنْ قَوْمِهِ إِنَّا لَنَرَاكَ فِي ضَلَالٍ مُبِينٍ* *“Kavminden ileri gelenler, ‘Biz seni gerçekten apaçık bir sapkınlık içinde görüyoruz!’ dediler.”*⁹⁴ şeklinde dalâletle itham etmeleri ve Hz. Nûh'un savunduğu görüşlerinin doğruluğunu tartışmaktan ziyade, şahsını töhmet altında bırakmaları ne denli kibirli olduklarını göstermektedir. Onların onu dalâlette görmeleri kendi bakış açılarını yansıtmaktadır. Zira eşraf, kendilerini diğer insanlarla eşit görmüyor, her konuda üstün görüyordu. Hz. Nûh'un bir olan Allah'a herkesi davet etmesi ve insanları eşit görmesi onlar açısından dalâleti yansıtıyordu.

Eşrafın Hz. Nûh'a karşı tavırları sadece onu dalâletle vasıflandırmakla sınırlı değildi. Aynı zamanda onunla alay edip mesaj ve ilkelerini küçümsüyorlardı. *“Nûh gemiyi yaparken, kavminin ileri gelenleri yanına uğradıkça onunla alay ediyorlardı. Dedi ki: “Bizimle alay ediyorsanız edin bakalım! Ama bilin ki sizin alay ettiğiniz gibi biz de sizinle öyle alay edeceğiz!”*⁹⁵ mealindeki âyetten de anlaşıldığı üzere, Hz. Nûh'a karşı duydukları kin, nefret, tahammülsüzlük çok boyutlu idi. Hz. Nûh'la alay edenlerin, toplumun ileri gelenleri mi yoksa farklı bir grup mu

92 el-A'râf 7/141.

93 el-A'râf 7/ 59.

94 el-A'râf 7/ 60.

95 Hûd 11/38.

olduğu noktasında ihtilaf olsa da⁹⁶ her ikisi de ihtimal dâhilindedir. Çünkü âyetteki “yanına uğradıkça” ifadesi, toplumun değişik kesimlerinin sürekli Hz. Nûh'u alaya aldıkları şeklinde anlaşılabilir. Başka bir ifadeyle sürekli, farklı kişiler tarafından alaya alınmış olması mümkündür.

Öte yandan, eşrafın Hz. Nûh'a itirazlarını barındıran şu âyet, konumuz açısından son derece etkileyicidir: فَقَالَ الْمَلَأُ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ قَوْمِهِ مَا نَرِيكَ إِلَّا بَشَرًا مِثْلَنَا وَمَا نَرِيكَ اتَّبَعَكَ إِلَّا الَّذِينَ هُمْ أَرَادُوا بِآدِي الرَّأْيِ عَتِكَيْلِيدِير: *Kavminin ileri gelen inkârcıları, 'Biz seni sadece bizim gibi bir insan olarak görüyoruz. Sana sığ görüşlü ayak takımımızdan başkasının uyduğunu da görmüyoruz. Sizin bize karşı bir üstünlüğünüzü de kabul etmiyoruz, bilâkis sizin yalancı olduğunuz kanaatini taşıyoruz' dediler.*⁹⁷ âyete bakıldığında Hz. Nûh'a yönelik üç itirazın varlığı dikkat çekmektedir: Beşer olması, zayıfların ona tabi olması ve bir üstünlüğünün olmaması. Âyetin üslubu incelendiğinde ileri gelenlerin sıklıkla Hz. Nûh'un davetiyle karşılaştıkları ve her karşılaşmada mezkûr ithamlardan biriyle yahut tümüyle karşılık verdikleri anlaşılmaktadır. Zira Hz. Nûh'un uzun süre kavmini İslam'a davet etmesi onun, eşrafla sürekli muhatap olmasına ve onların çeşitli eziyetlerine maruz kalmasına sebep olmuştur. İnkârcıların, benzer ithamlarını barındıran şu âyet de dikkatimizi çekmektedir. فَقَالَ الْمَلَأُ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ قَوْمِهِ مَا هَذَا إِلَّا بَشَرٌ مِثْلُكُمْ يُرِيدُ أَنْ يَتَفَضَّلَ عَلَيْكُمْ وَلَوْ شَاءَ اللَّهُ لَأَنْزَلَ مَلَكًا مَّا سَمِعْنَا بِهَذَا فِي آبَائِنَا الْأَوَّلِينَ *Kavminin inkâra sapmış ileri gelenleri dediler ki: "Bu adam, içinizde üstün olmak isteyen, sadece sizin gibi sıradan bir insandır. Eğer Allah isteseydi herhalde bir melek gönderirdi. Biz geçmiş atalarımızdan böyle bir şey duymadık."*⁹⁸ Bu âyetin bahsi geçen Hûd 27. âyetinden farkı, bunun gâib lafızıyla gelmiş olmasıdır. Âyetin üslubuna bakıldığında devlet erkanının/ileri gelenlerin Hz. Nûh'un davetini kendi aralarında konuştukları/tartıştıkları anlaşılmaktadır. Muhtemelen eşraf, özel meclislerinde Hz. Nûh'un getirdiği mesajlara karşı neler yapılabileceğini tartışıyorlardı. Bir diğer ihtimal ise, eşraf Hz. Nûh'un davetinin yayılmasını engellemek için insanlara seslenmişlerdir.⁹⁹ Bu durumda eşraf, sadece vahyi hedef alıp eleştirmekle sınırlı kalmamış aynı zamanda davetin muhataplarını da hedef almışlardır.

Hz. Nûh'a dönük yapılan itirazların benzeri Mekkî dönemde de görülmektedir.¹⁰⁰ Hz. Peygamber'in tebliğ ve davet hayatına bakıldığında neredeyse zikredilen itirazların tümü görülür. Örneğin; müşriklerin, melek peygamber talebinde bulunmaları, Hz. Peygamber'e tabi olanları küçümsemeleri, nâzil olan âyetleri alaya almaları, üstünlüğü maddi güçle orantılı şekilde ele almaları ve peygamberliğin bir beşere nâzil olacaksa, makam sahibi kişilere inmesi gerektiğine dair söylemleri¹⁰¹ bu minvalde değerlendirilebilir. Hz. Nûh'a yapılan itiraz ve ithamların, Mekkî dönemde Hz. Peygamber'e, inananlara ve müşriklere mesaj vermesi açısından önemlidir. Çünkü Mekkî dönemde Müslümanlar gerçekleşmiş bir sahnenin benzerini yaşıyorlardı.

96 İbn Atıyye, *el-Muharrerü'l-vecîz*, 3/170.

97 Hûd 11/27.

98 el-Mü'minûn 23/24.

99 Bu konuda bk. İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-'azîm*, 5/472.

100 İbn Atıyye, *el-Muharrerü'l-vecîz*, 3/162.

101 Bu konuda bk. el-İsrâ 17/94-96; ez-Zuhrûf 43/31; el-En'âm 6/8, 52-53, 68; et-Tevbe 9/65.

Bu sahneleri Hz. Hûd peygamberin mücadelesinde de görmekteyiz. Hz. Hûd'un kavmini “*Ey kavmim! Allah'a kulluk edin; sizin O'ndan başka tanrınız yoktur. Hâlâ sakınmayacak mısınız?*” şeklinde davet etmesi ve ileri gelenlerin *وَأَنَا سَفَاهَةٌ إِنَّا أَكْثَرُ فِي سَفَاهَةٍ* “*Kavminden ileri gelen kâfirler, 'Biz seni kesinlikle bir akılsızlık içinde görüyoruz ve gerçekten senin yalancılardan olduğunu düşünüyoruz' dediler*”¹⁰² âyetinin ifadesiyle Hz. Hûd'u akılsızlıkla itham etmeleri, Hz. Nûh kıssasıyla birçok açıdan örtüşmektedir. Aslında bu durum, hak-batıl mücadelesinin bazı yönleriyle değişiklik gösterse de mücadelenin özünün değişmediğinin bir işaretidir. Tarihte gerçekleşmiş bu mücadeleler, tarihin bir döneminde gerçekleşip bitmiş olaylar değildir. Bilakis sürekli tekrarlanan ve kıyamete kadar da devam edecek mücadele sahnelerinin bir kısmıdır. Geçmişin inkârcı eşrafı olduğu gibi günümüzün de İslam'a karşı çıkan eşrafı vardır. Sermayelerini İslam'ın yayılmasını engellemek için harcayanlar, ellerindeki medya gücünü İslam'ın öğretilerini çirkin göstermek için kullananlar aynı düşüncenin bir uzantısıdır. Bu yönüyle Kur'an'ın mele' hakkındaki mesajlarını tarihte olmuş bitmiş olaylar silsilesi olarak görmemek gerekir.¹⁰³

Eşrafın inkârıyla karşılaşan bir diğer peygamber Hz. Şuayb'dır. Konuyla ilgili âyetler incelendiğinde eşrafın Hz. Mûsâ kıssasında olduğu gibi gücü ellerinde bulundurdıkları ve Hz. Şuayb'a ve inananlara karşı şiddet kullandıkları anlaşılmaktadır. *وَالْمَلَأَ الَّذِينَ اسْتَكْبَرُوا مِنْ قَوْمِهِ لَنُخْرِجَنَّكَ يَا شُعَيْبُ وَالَّذِينَ آمَنُوا مَعَكَ مِنْ قَرْيَتِنَا أَوْ لَتَعُوذُنَّ فِي مِلَّتِنَا قَالَ أَوَلَوْ كُنَّا كَارِهِينَ* “*Kavminden büyüklük taslayan önderler kesimi şöyle dediler: 'Ey Şuayb! Ya seni ve seninle beraber inananları kesinlikle şehrimizden çıkaracağız veya mutlaka dinimize döneceksiniz!'*”¹⁰⁴ Şuayb dedi ki: “*İstemesek de mi?*”¹⁰⁴ âyeti, açıkça göstermektedir ki, mele' yani ileri gelenler, Hz. Şuayb'ı sürgün etmekle tehdit etmişlerdir. Âyetteki *اسْتَكْبَرُوا* ifadesi, eşrafın en bariz özelliklerindendir. Bahsi geçen grup istikbâr ve inkârlarından dolayı davete icabet etmemişlerdir. Bu iki özellik, ileri gelenlerin en belirgin vasıflarındandır.¹⁰⁵ Nitekim eşrafın zikredildiği âyetlere bakıldığında, bu kesimin sahip oldukları güç ve iktidarı korumak için var güçleriyle peygamberlerin davetine karşı çıktıkları görülür. Zira tüm peygamberlerin davetinin ortak noktası, mutlak anlamda güç ve iktidarın yegane sahibinin Allah Teâlâ olduğunun ikrarıdır. İslam'ın tevhit düşüncesinde; insanlara karşı üstünlük taslamaya, zulmetmeye, hak ve hukukun çiğnenmesine yer yoktur. Dolayısıyla eşraf, sahip oldukları gücün, Allah katında bir değeri olmadığının farkındaydılar. Bu nedenle de iktidarlarını devam ettirmek için vahye karşı koymuşlardır.

Bununla yetinmemişler, şu âyetin ifadesiyle ona tabi olanları da hüsrana uğramakla korkutmuşlardır: *وَقَالَ الْمَلَأَ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ قَوْمِهِ لَئِنْ اتَّبَعْتُمْ شُعَيْبًا إِنَّكُمْ إِذًا لَخَاسِرُونَ* “*Kavminin inkârcı ileri gelenleri, 'Eğer Şuayb'a uyarsanız o takdirde siz mutlaka hüsrana uğrarsınız!'*”¹⁰⁶ Bu

102 el-A'râf 7/ 66.

103 Bu konuda bk. Buladı, *Kur'an'ın Anlaşılmasının Anahtar Kavramları*, 148-149.

104 el-A'râf 7/ 88.

105 Mehmet Tözluyurt, “Kur'ani Bir Kavram Olarak Mele'nin Semantik İncelemesi”, *Kelam Araştırmaları Dergisi [Kader]* 13/2 (2015), 811; Buladı, *Kur'an'ın Anlaşılmasının Anahtar Kavramları*, 171.

106 el-A'râf 7/90.

âyet göstermektedir ki, Kur'an'ın zikrettiği ileri gelenlerin tepkileri, çeşitlilik arz etmektedir. Nitekim değindiklerimizden anlaşıldığı üzere, bazıları sadece peygamberlerini inkâr edip töhmet altında bırakmakla yetinirken bazıları da başka yolları denemişlerdir.

Eşrafa karşı mücadele veren peygamberlerden biri de Hz. Salih'tir. Hz. Salih'in mesajlarını inkâr eden mele' *الْمَلَأَ الَّذِينَ اسْتَكْبَرُوا مِنْ قَوْمِهِ لِلَّذِينَ اسْتَضَعُّوا لِمَنْ أَمِنْهُمْ أَنْ صَالِحًا مَرْسَلٌ مِنْ رَبِّهِ* 'Kavminin ileri gelenlerinden büyüklük taslayanlar, içlerinden zayıf gördükleri kesimden inananlara dediler ki: 'Siz Sâlih'in, rabbi tarafından gönderildiğini biliyor musunuz?' Onlar da 'Şüphesiz biz onunla ne gönderilmişse ona inanırız' dediler."¹⁰⁷ Hz. Salih'i ve inananları alaya almakla kalmamış, Hz. Salih'in getirdiği mucizeyi de hedef almışlardır. *فَعَقَرُوا النَّاقَةَ وَعَتَوْا عَنْ أَمْرِ رَبِّهِمْ* "Derken, o deveyi keserek öldürdüler; böylece rablerinin emrinden dışarı çıktılar"¹⁰⁸ âyette işaret edildiği üzere, eşrafın deveyi kesmesi, Hz. Sâlih ve inananlara duydukları nefretin bir tezahürüdür. Aynı zamanda bu girişimleri davetin yayılmasını engellemek içindir.

Kur'an'da mele' ifadesinin zikredildiği âyetlerden biri de Mü'minûn 33. âyetidir. *وَقَالَ الْمَلَأُ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ قَوْمِهِ لِبِئْسَ أَهْلًا هَٰذَا إِلَّا بَشَرٌ مِثْلُكُمْ يَأْكُلُ مِمَّا تَأْكُلُونَ مِنْهُ وَيَشْرَبُ مِمَّا تَشْرَبُونَ* "Bu elçinin kavminden olup da inkâra sapan, âhirete ulaşmayı yalan sayan, dünya hayatında kendilerine refah verdiğimiz hatırlı kişiler halka şöyle dediler: "Bu da olsa olsa sizin gibi sıradan bir insan. Sizin yediğinizden yemekte, içtiğinizden içmektedir."¹⁰⁹ Kıssanın üslubuna bakıldığında, zaman ve mekanın ötesinde mesajlar dikkat çekmektedir. Âlimler, mezkûr âyetteki kavmin hangi kavim olduğu konusunda değişik görüşler serdetmiştir. Bazılarına göre mezkûr ifadeler, Hz. Hûd'un gönderildiği Âd kavminin sözleridir.¹¹⁰ Kimi müfessirlere göre ise bahsi geçen sözler, Hz. Salih'in gönderildiği Semud kavminin ifadeleridir.¹¹¹ Aslında kendilerine elçi gönderilen kavmin hangi kavim olduğunun tespiti çok da önemli değildir. Zira önemli olsaydı Allah bunu belirtirdi. Burada üzerinde durulması gereken konu, kendilerine elçi gönderilen kavmin tespitinden ziyade eşrafın iddiaları ve İslam'a dönük nefretleridir. Eşrafın ifadeleri şu şekildedir: "Bu elçinin kavminden olup da inkâra sapan, âhirete ulaşmayı yalan sayan, dünya hayatında kendilerine refah verdiğimiz hatırlı kişiler halka şöyle dediler: Bu da olsa olsa sizin gibi sıradan bir insan. Sizin yediğinizden yemekte, içtiğinizden içmektedir. Sizin gibi sıradan bir insana uyacak olursanız o zaman herhalde kaybedenlerden olursunuz. O size, ölüp de toprak ve kemik yığını haline gelmişken tekrar hayat alanına çıkarılacağınızı mı söylüyor? Bu size söylenenler gerçek olmaktan çok çok uzak! Gerçek olan sadece şu yaşadığımız dünya hayatıdır. Ölür ve yaşarız. Bir daha da diriltilecek değiliz. O, Allah hakkında sadece yalanlar düzüp koşan bir adamdır. Biz ona inanmıyoruz."¹¹² Bu âyetler, üzerinde iyice

107 el-A'râf 7/75.

108 el-A'râf 7/77.

109 el-Mü'minûn 23/33.

110 Bu konuda bk. İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-'azîm*, 5/474.

111 Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyin Râzî, *Mefâtîhu'l-gayb* (Beyrut: Dâru İhyâi't-türâsi'l-Arabî, 1420), 23/275; Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 19/27.

112 el-Mü'minûn 23/33-38.

düşünüldüğünde eşrafın dile getirdiği ve savunduğu düşüncelerin tarihten günümüze değişmediği anlaşılmaktadır. Yeniden dirilmeyi ve âhireti inkâr etmek, peygamberleri küçümsemek ve onları yalancılıkla itham etmek, dünya hayatının sarhoşluğu içerisinde debelenmek vb. söylem ve davranışlar, peygamberlere düşman eşrafın, kendi aralarında ittifak ettikleri noktalardır. Bu sebeple de Kur'an mekan ve zamanı aşan bir boyutta eşrafın iddialarını aktarmıştır. Çünkü Kur'an, davete karşı çıkan ileri gelenleri küfrün temsilcisi şeklinde sembolize etmekte ve isimler üzerinde durmamaktadır. Bu durum aslında Kur'an'ın mesajlarıyla uyumludur. Zira Kur'an nadir durumlar haricinde genellikle düşüncenin kendisine yoğunlaşmıştır. Kaldı ki, ileri gelenlerin kimliği değişse de tarihi süreçte fikirleri birbirine hep yakın olmuştur. Peygamber kıssalarına bakıldığında Kur'an'ın mele' olarak tanımladığı bu grubun, risâlet ve davete karşı çetin karşıtlığı görülür. Bu kesimin, sahip oldukları tüm güçlerini İslamî davetin aleyhinde kullanmaları, kimi zaman İslam'a gönül vermiş kişileri zor duruma düşürmüş, davetin çetin bir süreçte ilerlemesine yol açmıştır. Bu nedenle de eşrafı ele alan âyetler incelendiğinde muhatabın, zihin dünyasını ve duygularını etkileyen üslûbun dikkati çektiği görülür.

Kur'an'da bu ifadenin yer verildiği bir diğer yer, Hz. Peygamber kıssasıdır. Bilindiği üzere Hz. Peygamber döneminde toplumu ilgilendiren kararlar Dârünnedve'de alınıyordu. Hz. Peygamber döneminde Kureyş ileri gelenleri yönetim gücünü elinde tutuyorlardı. Başka bir ifadeyle mele' aynı zamanda mevcut hükümet adamlarını ifade ediyordu. Tespit edildiği kadarıyla Kur'an, Hz. Peygamber dönemindeki müşriklerin ileri gelenlerini sadece bir defa mele' şeklinde vasıflandırmıştır. Şu âyet onları ele almaktadır: “*Onlardan ileri gelenler: Yürüyün, tanrılarınıza bağlılıkta direnin, sizden istenen şüphesiz budur.*”¹¹³ Müfessirler, bu âyetin nüzûl sebebi ile ilgili olarak; Kureyş'in ileri gelenlerinin Hz. Peygamber'in davasından vazgeçmesi için Ebû Tâlib ile konuşmasını ve sonrasında Hz. Muhammed'in (s.a.v.) tek olan Allah'a çağırmaktan vazgeçmeyeceğini söylemesi sonrasında müşriklerin dile getirdiği sözler olduğunu belirtir.¹¹⁴

Âyete bakıldığında son derece etkili bir üslûpla Kureyş eşrafının karakteristik yapısının ele alındığı görülür. Zira müşriklerin ilahlarına bağlılık noktasında taviz vermemeleri, onların tüm mücadelelerinin özünü teşkil etmektedir. Esasen Kur'an'ın evrensel konularının başında tevhit gelir. Bu tüm insanlığın ihtiyaç duyduğu bir ilkedir. Vahyin temel gayesi, tevhidin yerleştirilmesi ve şirk ile mücadeledir. Bu hakikati kabul etmeyenlerin başında da güç ve iktidarı ellerinde tutanlar gelmektedir. Bahsi geçen âyetteki şu ifade “*Yürüyün, tanrılarınıza bağlılıkta direnin*” bu gerçeği göstermektedir. Onların taviz vermeyeceklerini ifade etmeleri, ileri gelenlerin ne denli davalarında dirençli olduklarına işaret etmekte ve Hz. Peygamber'in de zor bir mücadele verdiğini göstermektedir. Öte yandan müşriklerin, “*Bildiğimiz son dinde böyle bir şeyi iştirmedik; bu uydurmadan başka bir şey değil*” şeklinde Hz. Peygamber'in davetinin daha önce duyulmadığını ifade edip karşı çıkmaları, acizliklerinin bir göstergesidir. Bir

113 es-Sâd 38/6.

114 İbn Atıyye, *el-Muharrerü'l-vecîz*, 4/494.

görüştün doğruluğu, başka kişilerin onaylamasıyla ölçülemez. Esasen nâzil olan vahyin, birçok peygamberden bahsetmesine rağmen bunu söylemiş olmaları, bile bile hakikati görmezden geldiklerinin delilidir. Bazı müfessirlere göre o sözleri ileri gelenler, kendilerine tabi olan insanlara söylemişlerdir.¹¹⁵ Böylece onlar insanların Hz. Muhammed'e tabi olmalarına engel olmaya çalışmışlardır. Müşriklerin, mezkûr ifadeleri kendi aralarında konuşup anlaşıktan sonra halka söylemiş olması da ihtimal dâhilindedir.

2.3.2. Medenî Dönem

Tespit ettiğimiz kadarıyla mele' kelimesi Medenî âyetlerde bir defa zikredilmiştir. Bu konuyu ele alan el-Bakara 2/246 âyeti Yahudilerin ileri gelenlerin sözlerinden caymalarını konu edinmektedir. *“Mûsâ'dan sonra İsrâiloğulları'nın ileri gelenlerini görmedin mi? Peygamberlerinden birine 'Bize bir hükümdar gönder de Allah yolunda savaşalım' dediklerinde o, 'Üzerinize savaş farz kıldığında savaşmayacağınızdan korkarım' cevabını verdi. 'Yurtlarımızdan ve çocuklarımızdan uzaklaştırıldığımız halde Allah yolunda savaşmayıp da ne yapacağız!' dediler. Üzerlerine savaş farz kılınca da içlerinden azı müstesna, yüz çeviriverdiler. Allah zalimleri iyi bilmektedir.”*¹¹⁶ Âyetin bağlamına bakıldığında mele' ifadesinin diğer kıssalardan farklı bir anlamda kullanıldığı anlaşılmaktadır. Diğer kıssaların neredeyse tamamında (istişare ehli olan ve melekleri konu edinen mele' hariç) peygamberlerin davetine direnen, karşı çıkan bir topluluktan bahsedilirken bu âyet de ise, iman etmiş ancak sonrasında sözlerinden cayan bir topluluğa değinilmektedir. Bahsi geçen âyetten de anlaşıldığı üzere Yahudilerden bir grup, Allah yolunda savaşmak için peygamberlerinden kendilerine bir hükümdar gönderilmesini istemişlerdir. Ancak savaş farz kıldığında pek azı hariç verdikleri ahdi yerine getirmemişlerdir. Mezkûr âyet; Yahudi karakteristiğini tasvir etme noktasında önemlidir. Çünkü âyet, sözlerini tutmayan, ahitlerini bozan, cihattan geri kalan bu topluluğu etkileyici bir üslûpla eleştirmektedir. Ayrıca âyetin, nüzûl sebebi bilinmemekle beraber Medenî dönemde nâzil olması¹¹⁷, Hz. Peygamber'in ve müminlerin Yahudileri tanıma noktasında önemli mesajlar barındırmaktadır. Çünkü Medenî döneme bakıldığında Hz. Peygamber'in Benî Kaynukâ', Benî Nadîr kabileleriyle antlaşmalar imzaladığı halde bu kabilelerin sözlerini tutmadıkları ve Hz. Peygamber'e ihanet ettikleri görülür. Bu yönüyle bahsi geçen âyette, peygamberlerine ihanet eden Yahudilerle benzer bir durum mevcuttur.

Âlimler âyette zikredilen mele' ifadesinin, kavmin eşrafını mı yoksa tümünü mü kapsadığı noktasında ihtilaf etmiştir. Bazı âlimlere göre âyetten kasıt Yahudilerin eşrafı değil, tüm toplumdur. Bu yoruma göre peygamberlerine istekte bulunan kişiler belli bir zümreden müteşekkil değildi. Başka bir ifadeyle peygamberden istekte bulunanlar, toplumun tamamıydı.¹¹⁸

115 Mâtürîdî, *Te'vilâtü Ehli's-sünne*, 8/600.

116 el-Bakara 2/246.

117 Muhammed İzzet Derveze, *et-Tefsîrü'l-hadîs* (Kahire: Dâru İhyâi'l-kütübî'l-Arabiyye, 1383), 6/460.

118 Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'ân*, 3/243,

Bu durumda âyetteki min, mini'l-beyâniyedir.¹¹⁹ Bazı âlimlere göre ise âyetle tüm Yahudilerden ziyade Yahudilerin eşrafı ve ileri gelenleri kastedilmektedir.¹²⁰ Ebû Zehre de (öl. 1974) bu görüşü tercih etmiştir. Ona göre buradaki mele' ifadesinden kasıt, istişare ehli ve seçkinler grubudur.¹²¹

Diğer taraftan bu âyetteki mele' tasviri menfi olsa da diğer peygamberlere karşı çıkan mele' tasvirinden bir yönüyle farklı bir görüntü arz etmektedir.

Sonuç

Bu çalışmada Kur'an'ın birçok âyetinde zikredilen mele' ifadesinin anlam yelpazesinin ortaya çıkarılmasının yanı sıra kelimenin Kur'an kıssalarındaki yansımaları ele alındı. Mele' ifadesinin anlamlarının tespitinde, Arap dili, âyetlerin bağlamı, Kur'an'ın bütünselliği ve müfessirlerin konuyla ilgili görüşleri dikkate alındı. Bu bağlamda ifadenin Kur'an'da çoğunlukla; toplumun ileri gelenleri, eşrafı, istişare ehli, yetki sahibi kişiler vb. manalarda kullanıldığı anlaşılmıştır.

Kur'an, bahsi geçen topluluğu çeşitli kıssalarda ele almış ve çoğunlukla menfi bir anlam yüklemiştir. Konuyla ilgili irdelediğimiz âyetlerin çoğunda, bu kişilerin; hakikatin karşısında duran, tevhit düşüncesine karşı çıkan, peygamberlerin davetlerine kabalıkla, kibirle cevap veren, iman edenleri tehdit eden, güç ve otoritenin yanında yer alıp var güçleriyle davetin yayılmasını engelleyen sıfatlara haiz oldukları görülmüştür. Bu bağlamda Kur'an, bu kişileri istikbarın, inkarın, zorbalığın, zulmün temsilcileri olarak ele almıştır. Kur'an bunların güç ve maddi zenginliklerini hakikat yolunda değil, şirk ve inkar yolunda kullandıklarını ibret ve hikmet penceresinden aktarmış ve İslam'ın bu tutuma hiçbir değer atfetmediğini, inkâr ve zorbalığın kalıcı olmadığını göstermiştir. Zira mele', güç ve otoriteyi temsil etmesine rağmen İslamî daveti engelleyememiştir. Ayrıca bu ifadenin birçok âyetle tekrar edilmesi, Kur'an'ın bu topluluğu, tevhit ve şirk mücadelesinin devamlılığı bağlamında değerlendirdiğini göstermektedir. Başka bir deyişle, Kur'an kıssalarında değinilen eşraf, sadece tarihte yaşamış ve ölmüş kişilerden ibaret değildir. Bilakis İslam'a savaş açan, zulmeden, hakikatleri inkâr eden, sahip oldukları güç ve otoritelerini İslam'ın yayılmasını engellemek için kullanan tüm kesimler Kur'an'ın değindiği topluluğa dahildir.

Bununla beraber Kur'an'ın olumsuz anlamda değerlendirdiği mele' ifadesini iki açıdan değerlendirmek mümkündür: Bunlardan ilki, peygamberlerin davetine karşı çıkan, küfürde direnen, güç ve makamlarıyla İslam'ın yayılmasını engellemek için ellerinden geleni yapan kişilerdir. Kur'an bu topluluğu menfi anlamda zikretmiş ve yer yer kıssanın merkezinde değerlendirmiştir. Birçok kıssa bu minvaldedir. Diğer ise İsrâiloğulları'nın ileri gelenleri hakkındadır. Onları konu edinen Bakara 246. âyetine bakıldığında âyetle iman etmiş ancak sözlerini tutmayan, dinin ilkeleriyle alay eden bir gruba işaret edilmektedir. Bu açıdan bakıldığında diğer kıssalarla benzerlik olsa da başlangıçta iman etmiş olmaları yönüyle farklılık arz etmektedir.

119 Muhammed b. Ahmed b. Mustafâ Ebû Zehre, *Zehretü'l-tefâsîr* (b.y.:Dârü'l-fikri'l-Arabî, ts.), 2/883.

120 Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 4/435.

121 Ebû Zehre, *Zehretü'l-tefâsîr*, 2/883.

Öte yandan çalışmada Kur'an'ın bu ifadeyi kendileriyle istişare edilen itibarlı kişiler anlamında kullandığı da görülmüştür. Hz. Süleyman, Hz. Yûsuf ve Sebe melikesinin kıssalarında istişare edilen kişiler buna örnektir. Ancak her üç olayda da istişare edilen kişilerin konumu ve özellikleri farklılık arz etmektedir. Hz. Süleyman'ın istişare ettiği kişiler arasında cinlerin olması, kralın rüyasının te'vilini kahinlerin de aralarında bulunduğu itibarlı kişilere sorması, Sebe melikesinin ise Hz. Süleyman'ın mektubunu devlet erkanının ön planda olduğu kişilerle istişare etmesi bazı farklılıkların olduğunu göstermektedir. Kur'an'ın, mele' ifadesini bu bağlamda zikretmesinde farklı bir yaklaşım mevcuttur. Sebe melikesinin istişare ettiği kişilere olumsuz bir anlam yüklediği görülürken, bahsi geçen iki peygamberin istişare ettiği kişilere ise menfi bir anlam yüklememiştir. Bununla beraber Kur'an'ın mezkur kıssalarda mele' ifadesini doğrudan ön planda tutmadığı, kıssanın sadece bir sahnesi olarak sunduğu anlaşılmaktadır.

Ayrıca çalışmamızda el-meleü'l-a'lâ ifadesinin tahliline de yer verilmiştir. Bu ifadenin ne anlamda kullanıldığı noktasında ihtilaf olsa da birçok müfessirin konuyla ilgili rivayetlerden hareketle, el-meleü'l-a'lâ ifadesini meleklere hamlettiği, tefsir anlayışlarını rivayetler üzerinden şekillendirdikleri ve lugavî tefsiri temel almadıkları tespit edilmiştir. Bu açıdan bakıldığında bahsedilen ifadenin, meleklere hamledilmesinden dolayı olumlu bir anlam ifade ettiğini belirtmek mümkündür.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The author has no conflict of interest to declare.

Grant Support: The author declared that this study has received no financial support.

Kaynakça/References

- Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî. *Fezâ'ilü's-şahâbe*. thk. Vasiyyullah b. Muhammed Abbas. Beyrut: Müessesetü'r-risâle, 1403/1983.
- Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî. *el-Müsned*, nşr. nşr. Şuayb el-Arnaût. b.y.: Müessesetü'r-risâle, 1421/2001.
- Ay, Mahmut. *Kur'an Kıssalarını Sîret Bağlamında Okumak: Hz. Musa Kıssası Örneği*. İstanbul: Ensar Yayınları, 2019.
- Bikâî, Burhânüddîn İbrâhîm b. Ömer b. Hasen er-Rubât el-Hirbevî. *Naẓmü'd-dürer fîtenâsübi'l-âyât ve's-süver*. Kahire: Dâru'l-kütübi'l-İslâmiyye, 1431.
- Buladı, Kerim. *Kur'an'ın Anlaşılmasının Anahtar Kavramlar*. İstanbul: KayihanYayınları, 2015.
- Cevherî, Ebû Nasr İsmâîl b. Hammâd. *es-Sihâh Tâcu'l-Luga ve Sihâhu'l-'Arabiyye*. thk. Ahmed Abdülgafûr Attâr. Beyrut: Dâru'l-ilm li'l-melâyîn, 1987.
- Çelik, İbrahim. "Kur'an'da Mele' Terimi Peygamberler ve Onlara Uymak İstemeyenler" *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1/1 (1986) 79.
- Çelik, İbrahim. "Mele'". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 11 Mart 2021. <https://islamansiklopedisi.org.tr/mele>

- Derveze, Muhammed İzzet. *et-Tefsîrû 'l-hadîs*. Kahire: Dâru İhyâi'l-kütübî'l-Arabiyye, 1383.
- Ebû Hayyân, Muhammed b. Yûsuf b. Alî b. Yûsuf Endelüsî. *el-Bahrü 'l-muhîr*. thk.Sıdkî Muhammed Cemil. Beyrut: Dârü'l-fikr,1420.
- Ebû Zehre, Muhammed b. Ahmed b. Mustafâ. *Zehretü't-tefâsîr*. b.y.:Dârü'l-fikri'l-Arabî, ts.
- Ebüs-suûd Efendi. *İrşâdü'l- 'aqli's-selim ilâ mezâya'l-Kitâbi'l-Kerîm*. Beyrut: Dâru İhyâi't-türâsî'l-Arabî, ts.
- Ezherî, Zeynüddîn Hâlid b. Abdillâh b. Ebî Bekr el-Vakkâd. *Tehzîbü'l-luğa*. Beyrut: Dâru İhyâi't-türâsî'l-Arabî, 2001.
- Ferrâ', Ebû Zekerıyyâ Yahyâ b. Ziyâd b. Abdillâh el-Absî. *Me'âni'l-Kur'an*, nşr. Ahmed Yûsuf Necâtî-M. Ali en-Neccâr. Mısır: Dârü'l-Mısriyye, ts.
- Hâkîm et-Tirmizî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Alî b. Hasen. *Nevâdirü'l-uşûl fî ma'rifeti ahbârî'r-Resûl*. thk. Abdurrahman Umeyrâ. Beyrut: Dâru'l-cil.ts.
- Halîl b. Ahmed. *Kitâbü'l-'Ayn*. nşr. Mehdi el-Mahzûmî -İbrâhim es-Sâmerrâi. Beyrut: Mektebetü'l-hilâl, 1408/1988.
- Hattâbî, Ebû Süleymân Hamd b. Muhammed b. İbrâhîm b. Hattâb. *Ğarîbü'l-hadîs*.thk. Abdülkerim İbrahim el-Garbavî. Beyrut: Darü'l-fikr, 1982.
- İbn Abbâd, Ebû'l-Kâsım İsmâîl el-Abbâs et-Tâlekânî. *el-Muhtâf fî'l-luğa*. thk. Muhammed Hasan Âl-i Yâsîn. Beyrut: 'Alemul-Kütub, 1994/1414.
- İbn Âşûr, Muhammed et-Tâhir b. Muhammed b. Muhammed. *et-Tahrîr ve't-tenvîr*.Tunus: Dârü't-Tûnusiyye, 1984.
- İbn Atıyye, Ebû Muhammed Abdülhak b. Gâlib b. Abdirrahmân el-Endelüsî. *el-Muharrerü'l-vecîz fî tefsîri'l-kitâbi'l-'azîz*. nşr. Abdüsselam Abdüşşafî Muhammed. Beyrut: Dârü'l-kütübî'l-ilmiyye, 1422.
- İbn Cüzey, Ebû'l-Kâsım Muhammed b. Ahmed b. Muhammed Kelbî. *et-Teshîl li-'ul ümi't-tenzîl*. nşr. Abdullah Halidî. Beyrut: Dâru'l-Erkam b. Ebî'l-Erkam, 1416.
- İbn Düreyd, Ebû Bekr Muhammed b. el-Hasen el-Ezdi el-Basrî. *Cemheretü'l-luğ*. thk. Remzî Münîr Ba'lebekkî. Beyrut: Dâru'l-ilm li'l-melâyîn, 1987.
- İbn Fâris, Ebû'l-Hüseyn Ahmed b. Zekerıyyâ b. Muhammed er-Râzî. *Mücmelü'l-luğa*, nşr. Zühre Abdülmuhsin Sultân. Beyrut: Müessesetü'r-risâle, 1986.
- İbn Kesîr, İsmail b. Ömer Kureşî. *Tefsîrû'l-Kur'ânî'l-'azîm*. nşr. Muhammed Hüseyin Şemsüddîn. Beyrut: Dârü'l-kütübî'l-ilmiyye, 1419.
- İbn Manzûr, Muhammed b. Mükerrrem. *Lisânü'l-'Arab*. Beyrut: Dâru Sâdır, 1414.
- İbn Receb, Ebû'l-Ferec Zeynüddîn Abdurrahmân b. Ahmed b. Abdirrahmân el-Bağdâdî. *İhtiyârü'l-evlâfî şerhi hadîsi ihtîşâmî'l-el-melevî'l-a'lâ*, nşr. Câsim el- Fühayd ed-Devserî. Kuveyt: Mektebetü'l-Aksâ,1985.
- Kattân, Mennâ'. *Mebahis fî Ulumi'l-Kur'an*. b.y.: Mektebetü'l-maârif, 2000.
- Kurtubî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr b. Ferh. *el-Câmi' li-ahkâmî'l-Kur'an*. nşr. Ahmed Berdevûnî. Kahire: Dârü'l-kütübî'l-Mısriyye, 1384/1964.
- Kuşeyrî, Ebû'l-Kâsım Zeynüslâm Abdülkerim b. Hevâzin b. Abdîmelik. *Letâ'ifü'l-işârât*, nşr. İbrâhîm Besyûnî. Kahire: el-Hey'etü'l-Mısriyyetü'l-âmmе, ts.
- Ma'mer b. Müsennâ, Ebû Ubeyde. *Mecâzü'l-Kur'an*. nşr. Fuat Sezgin. Kahire:Mektebetü'l-Hancî, 1381.
- Mâtürîdî, Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd. *Te'vilâtü Ehli's-sünne*,thk. Mecdî Baslum. Beyrut: Dârü'l-kütübî'l-ilmiyye, 2005.

- Mâverdi, Ebû'l-Hasen Alî b. Muhammed b. Habîb Basrî. *en-Nüket ve'l-'uyûn*, nşr. Seyyid b. Abdülmaksûd b. Abdürrahîm. Beyrut: Dârü'l-kütübî'l-ilmîyye. ts.
- Merâgî, Ahmet Mustafa. *Tefsîrû'l-Merâgî*. Kahire: Matbaatü Mustafa el-Bâbî el-Halebî, 1946.
- Mukâtil, Süleymân. *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân*. nşr. Abdullah Mahmûd Şehhâte. Beyrut: Dâru ihyâi't-türâsî'l-Arabî, 1423.
- Mübârekfûrî, Muhammed Abdurrahman. *Tuhfetü'l-aḥvezi bi-şerḥi Câmi'i't-Tirmizî* Beyrut: Dârü'l-kütübî'l-ilmîyye, ts.
- Öztürk, Mustafa. “el-meleü'l-a'lâ”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 15 Mart 2021. <https://islamansiklopedisi.org.tr/mele-i-ala>
- Öztürk, Mustafa. *Kur'an Kıssalarının Mahiyeti*. İstanbul: Kuramer Yayınları, 2016.
- Râgıb el-İsfahânî, Ebû'l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed b. el-Mufaddal. *el-Müfredât fîğaribi'l-Kur'an*. thk. Safvân Adnân Davûdî. Şam: Dâru'l-Kalem, 1412.
- Râzî, Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyin. *Mefâtihu'l-gayb*. Beyrut: Dâru ihyâi't-türâsî'l-Arabî, 1420.
- Sem'ânî, Mansûr b. Muhammed b. Abdilcebbâr et-Temîmî el-Mervezî. *Tefsîrû'l-Kur'an*, thk. Yâsir b. İbrâhim-Ebû Bilâl Ganîm b. Abbas. Riyad: Darü'l-vatan, 1998.
- Şa'râvî, Muhammed Mütevellî. *Tefsîru eş-Şa'râvî*. b.y.: Metabîu ahbarî'l-yevm, 1997.
- Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezid b. Galib el-Âmülî Ebû Cafer. *Câmi'u'l-beyân 'an te'vîli âyi'l-Kur'an*. nşr, Ahmed Muhammed Şakir. Kahire: Müessesetü'r-risâle, 2000/1420.
- Tözluyurt, Mehmet. “Kur'ani Bir Kavram Olarak Mele'nin Semantik İncelemesi”. *Kelam Araştırmaları Dergisi [Kader]* 13/2 (2015), 75-83.
- Vâhidî, Alî b. Ahmed b. Muhammed. *et-Tefsîrû'l-basîf*. Riyâd: Câmiatü'l-İmâm Muhammed b. Suûd el-İslâmiyye, 1430.
- Zeccâc, Ebû İshâk İbrâhîm b. es-Serî b. Sehl. *Me'âni'l-Kur'an ve i'râbüh*, thk. Abdülcelîl Abduh Şelebî. Beyrut: Âlemü'l-kütüb, 1988.
- Zemahşerî, Ebû'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed. *el-Keşşâf 'an hakâ'iki gâvâmi'î't-tenzîl*. Beyrut: Dâru'l-Kitâbî'l-Arabî, 1407.